
ב'חשבון האחרון': קווי בוננו? קריאה ביקורתית של הכדורגל

אמיר בן-פורת

אוניברסיטת בן גוריון בנגב

תקציר

המאמר הזה עוסק בשאלה 'קווי בוננו?' כלומר, מי הם הנהנים ממשחק הכדורגל, והוא מציע שלושה מועמדים: הבעלים, השחקנים וקהל האוהדים. חלקו הראשון של המאמר סוקר את מצב הכדורגל כיום ואת המודל המסחרי שלו, הדומיננטי כמעט בכל מקום בעולם. המודל הזה אף שהוא נוגע רק לקצה העליון של הכדורגל, למעט מועדונים ושחקנים, מרכז סביבו את מרבית ההון המושקע במשחק זה, את התקשורת למיניה ואת קהל האוהדים. משחק הכדורגל שהחל כמשחק של חובבנים, זרם עם ההיסטוריה והתאים עצמו לרוח ולפרקטיקה של השיטה הקפיטליסטית: המודל המסחרי נהיה לדומיננטי. חלקו השני של המאמר מתמקד בביקורת על המודל המסחרי. הטענה המובילה היא שהכדורגל המסחרי נשלט בידי בעלי ממון העושים בו כרצונם. בעבר היו חברי הקהילה הנהנים הראשיים של המשחק, וכעת הוא נגזל מהם. יש להניח כי הם עדיין נהנים ממנו, אולם הנאה זו מלווה במתח שבין היותם אוהדים לבין היותם לקוחות. כדי להשיב את הכדורגל אל הקהילה דרושה החלטה ערכית שיש לה מחיר על הדשא הירוק. כיום יש בעולם, כולל בישראל, מועדוני כדורגל שהאוהדים הם בעליהם.. המועדונים הללו אינם נמצאים בראש הדירוג של הליגה המקומית ואינם משתתפים בתחרויות בין-לאומיות. אין להם ארומה שיש למועדון כדורגל מסחרי, אך יש להם קהילה.

תאריכים: כדורגל, קווי בוננו, התמסחרות, אוהדים.

ראשית

בעקבות כשלושה עשורים של כתיבה אקדמית, בעיקרה על כדורגל ישראלי ומעט ממנה גם על מה שמחוצה לו - הכדורגל העולמי - הניסיון לשמור על חזות אדישה, קרי, רציונלית, בלתי מוטה כנדרש מהעוסקים במחקר אקדמי, אינו צולח. כתיבה על משחק כדורגל מלווה במעורבות רגשית. כך הדבר בזיקה למועדון או לכמה מועדונים מסוימים, שהישגיהם או חס וחלילה כישלונותיהם מעלים או מורידים את מפלס מצב הרוח. אהדת מועדון כדורגל, יודע זאת כל אוהד, היא אורח חיים, ועל כן היא מציפה את הגוף ואת הנפש. כדי לתאר, להסביר או לפרש את מה המתרחש על הדשא הירוק ללא כל הטיה נדרש להקפיא את הגוף ולאטום את מחסן הרגשות. גם אז אין ברירה אלא להודות שהתוצר הסופי אינו נקי מהטיות הלב.

ככה זה. צריך פשוט להכיר בכך, שכשמדובר בכתיבה על כדורגל קשה לכותב להיות שווה נפש, גם כאשר הטקסט אמור להיות עיוני. על ה"היסטוריונים החדשים" של תולדות היישוב העברי אמרו יריביהם מן הימין כי הם 'מוטים ומכחישים'. על מי שכותב על כדורגל אפשר לומר כי הוא מוטה אך אינו מכחיש, אלא משתדל להיות אובייקטיבי אם כי לא ניטרלי.

נטיית הלב היא להתעטף ברומנטיקה ובנוסטלגיה הנדלות מן המשחק הזה במשך שנים, אך הראש מציב סימני שאלה: זה כבר אינו אותו משחק. משהו השתנה: הבעלות על המועדון עברה לידיים פרטיות שיש להן אינטרסים עלומים. שחקנים באים והולכים. הסמל שעל החולצה הוחלף בזה החתום על השטר האמריקני - החוזה הוא המסדיר את עומק ואת משך נאמנותם למועדון. וקהל האוהדים? אותו פסיפס מוכר, אלא שעתה הם מכונים 'לקוחות'. נדמה שרק הקליפה היא שהשתנתה בעוד שהתוכן נותר כשהיה? ולא היא, הכדורגל נהיה ממשחק לסחורה:

מנג'רים ושחקנים זרים והציד אחר כישרון, כל אלה הם פועל יוצא של הגלובליזציה של עסקי הכדורגל והאימפקט של כוחות השוק החופשי. למרבה הצער, בעקבות הכוחות הכלכליים הללו, התוצאות של תחרויות כדורגל מקומיות הן בנות ניבוי [...] המועדונים האנגלים בבעלות של זרים, השפעת המדיה [...] מה שהיה פעם משחק המבוסס על קהילות מקומיות, על תומכים מקומיים וגאווה מקומית, נעשה למוצר הנמכר סביב העולם. אלה המנהלים את מועדוני הצמרת עושים, למראית עין, מאמץ כדי להיראות כחלק מן הקהילה [...] המשחק מנוהל כיום על ידי אלה שיש להם עניין במקסימיזציה של ההכנסה הגלובלית של המשחק.¹ (Samuels, 2008, pp. 1-2)

בחישובון האחרון, הכדורגל התמסחר והיה למוצר בר-חליפין בשלמותו ובפרטיו: המועדון כולו, השחקנים, המאמנים וצוותי ההכשרה והתחזוקה. הערכאה הכלכלית הייתה לדומיננטית גם במשחק הכדורגל – 'שם המשחק' הוא מטונימיה של המטבע האירופאי או האמריקני.

המחקר המלווה את הכדורגל העכשווי קובע כי ישנה התאמה של ממש בין היקף ההשקעה הממונית בכדורגל לבין הישגי המועדון – המועדונים הגדולים (העשירים) זוכים בכל הפרסים: באליפויות מקומיות, בגביעים, באליפויות האזוריות (הקונפדרציות). ברם אין בכך עדות נחרצת כי הכדורגל טוב יותר, אלא שהוא יקר יותר ומוחצן יותר, ולא בכדי. לפני כשבעים שנים, כאשר הכדורגל התנהל על פי עקרון החובבנות (שאוּמַנְס לא נשמר בקפדנות, אבל בכל זאת),² היה, כך חוו אז, כדורגל מפעים: למשל, הנבחרת ההונגרית של שנות החמישים המוקדמות, ריאל מדריד של שנות החמישים, נבחרתה של ברזיל בשנות השישים המאוחרות ובשנות השבעים.

¹ קטע זה, כמו הקטעים האחרים שתורגמו לעברית, הוא תרגום חופשי של מחבר המאמר.
² מקורו של המונח 'חובבנות' במחצית המאה ה-19, והוא נועד אז לציין גינטלמן של פנאי וטעם. במקור חובבן הוא אפוא גינטלמן. במובן זה יושם המונח לספורט (Whannel, 2008). תחרות כדורגל התרחשה כבר במשחקי האולימפיאדה השנייה, שכידוע התקיימה על פי עקרון החובבנות. בשנות התשעים המוקדמות בוטלו ההגבלות של החובבנות על האתלטים המשתתפים במשחקי האולימפיאדה, כולל שחקני כדורגל.

זקני הדור יכולים להעיד על השנים שבהן הם התענגו על משחקי הליגה המקומית ללא טלוויזיה, ללא חסויות, ובמחירי כרטיסי כניסה סבירים בהחלט. השחקנים היו 'משלנו' ולא 'ידוענים' מובילים ומרוחקים, הנפגשים עם קהל אוהדיהם במדורי הרכילות או בהנחיית דובר המועדון. כותב החוקר האנגלי דוד קון:

בדרכים שונות [בעבר] כדורגל היה לעסק קל. העבודה הקשה נעשתה מאה שנים קודם לכן. מייסדי המועדונים גילחו חלקת קרקע, וכונו חברות רק כדי להגן את עצמם. אנשים רגילים לקחו את המשחק אל ליבם באופן ספקטולרי [...] דורות תמכו במועדונים שלהם, בעמידה ביציעים תוך אמונה עזה [...] והכדורגל היה משחק, לא אמצעי לעשיית כסף. (Conn, 1997, p. 158)

בעלי ממון גילו אווז המטיל ביצי זהב: כדורגל הוא עסק המניב תמורה כלכלית נאותה בלשון המעטה.³ המונדיאלים הנערכים אחת לארבע שנים, התחרויות של הקונפדרציות האזוריות הנערכות מדי עונה והליגות המקומיות - כל אלה שווים כסף רב המגיע בעיקר מחסויות ומשידורי הטלוויזיה.⁴ המועדונים העשירים נוטלים את חלק הארי של ההכנסות: עשרות מיליוני יורו ניתנים למועדונים שהגיעו לשלבי הגמר של אליפות אירופה. תאוות הבצע והכבוד משפיעה על המשחק עצמו: המנג'רים של המועדונים מתאימים את האסטרטגיה של המשחק לאינטרס הכלכלי של הבעלים: כשכדאי, דגש על הגנה (גם 'בונקר' במידת הצורך), כי 'אפס-אחד קטן' ועוד 'אפס-אחד קטן' וחוזר חלילה מניבים נקודות שערך נמדד בכסף רב. בכדורגל המקומי ובכדורגל האזורי (הקונפדרציה), שוב בעיקר האירופאי (אופ"א), נוצרה 'כנופיית המועדונים העשירים'. לכאורה, תחרות הכדורגל מתנהלת באמצעות הכישרון והחריצות של המשתתפים - התוצאה נקבעת על הדשא בלבד; ברם, כפי הנראה, 'יד נעלמה' מטה אותה לכיוון מסוים מאוד - לטובת המועדונים העשירים. אין צורך ביכולת ניבוי מפליאה כדי לסמן את המועדונים בליגה המקומית המסוימת, שמהם יצא 'האלוף' בעונה המסוימת.⁵

עדות 'מיד ראשונה': ספ בלאטר, המזכיר הכללי של פיפ"א (בעבר), מתהדר: "גביע העולם 1994 הפיק מחזור של 4 ביליון דולר עם 32 ביליון צופי (הכוונה, צפיות) טלוויזיה. אין לי כוונה לפגוע בענפי ספורט אחרים אם אומר שאפילו המשחקים האולימפיים אינם בני השוואה. גביע העולם היה להצלחה נהדרת" (Sugden & Tomlinson, 1998, p. 203).

³ פיפ"א – ההתאחדות הבין לאומית של הכדורגל - היא ארגון מכניס כסף. בין השנים 2011 ל-2014 היה מחזור הכספים שלו 1.5 ביליון דולר. בשנת 2018 יצרה פיפ"א הכנסות בגובה של 4.6 ביליון דולר. שכרו של ספ בלאטר, נשיא פיפ"א לשעבר, כ-6 מיליון דולר לשנה (שכרו של נשיא ארצות הברית ברק אובמה היה 400 אלף דולר לשנה).

⁴ כך למשל, בעונת 2014-2015 חתמה מנצ'סטר יונייטד על חוזה חסויות בסך של 450 מיליון יורו עם 'נייקי' (Nike) (Pache, 2015).

⁵ חיטוט בגוגל מספק תשובה ברורה: בעשרים שנים האחרונות — כלומר בעשרים התחרויות האחרונות, זכה מספר קטן של מועדונים בגביע האירופאי לאלופות (הצימפיונליג). מה שמייחד אותם הוא שהם שייכים לאשכול של המועדונים העשירים באירופה.

לצורך העניין, הינה כמה שורות מסיכום מחקר על אודות פיפ"א, כאשר הכותרת של הפרק היא "מי שולט במשחק של העם?":

קל יהיה לתאר את השלב המוקדם של משחק הכדורגל כרומנטיזציה, ככזה הנתון בידי העם, אלא שזו תהיה מיסטיפיקציה המערפלת את האמת בדבר הדיאלקטיקה של השליטה. בצורתו המודרנית הכדורגל לא היה מעולם המשחק של העם. החל מהקמתה של פיפ"א בשנת 1904, היא הייתה בסיס הכוח של מיעוט, בעיקרו אליטה לבנה וגברית אקסקלוסיבית. במשך מרבית המאה ה-20 היו הם שמילאו את המשרות הבכירות בפיפ"א, והם שהפיקו תועלת מן היוקרה ומן הסמכות שנלוותה מניהול הספורט הפופולרי בעולם. במשך הזמן נעשתה פיפ"א תלויה בגורמים שמחוזה לה. תאגידים רבי עוצמה נוכחו לדעת שניתן להפיק מפיפ"א רווחים ממוניים [...] במעבר מן המאה ה-20 למאה ה-21 הייתה רק תשובה בטוחה אחת לשאלה 'מי מושל במשחק של העם? - וזה 'בבטחה, לא היה העם' [...] במקום אחר מאחורי דלתים סגורות [...] פוליטיקאים של כדורגל ואנשי שיווק רקמו מזימה לשליטה בכדורגל העולמי. (Sugden & Tomlinson, 1998, pp. 230-231)

נקודת המוצא של מאמר זה היא ההנחה שהכדורגל אינו מתרחש בבועה, הוא אינו מצב של אדיופתיה, כלומר נוצר מעצמו יש מאין, אלא הוא פרי החברה הסובבת אותו (בן-פורת, 2002; Hargreaves, 1995; Gruneau, 1983; Giulianotti, 1999). אין זה מקרה שהכדורגל נולד בצורתו ובתכניו המודרניים בזמן שבו החל הקפיטליזם האנגלי לאוץ. ההתמסחרות שלו, ההולכת ומתפשטת בעולם, היא פועל יוצא של המעבר לדומיננטיות של הערכאה הכלכלית בחברות הקפיטליסטיות. מעבר שאינו מדגל על הספורט בכלל ועל הכדורגל הפופולרי יותר מכול, בפרט. המאפיין הבולט ביותר של הכדורגל בזמן הזה הוא ההתמסחרות. אומנם מדובר רק בפלח מסומן - הליגה המקצוענית, שהיא במיעוט ביחס למספר המועדונים והשחקנים בכל מקום מסוים, אבל בקטגוריה הזו שוכן (כמעט) כל ההון המושקע במשחק הכדורגל, והיא זו המושכת את מרב תשומת הלב של התקשורת וכמובן של קהל האוהדים. סביר להניח כי ההתמסחרות של המשחק הזה שינתה את יחסיו עם סביבתו, בעיקר עם קהל אוהדיו.

אל נוכח התמסחרות של הכדורגל, השאלה הספציפית של המאמר היא 'קווי בוננו?': מי הוא/הם הנהנה/ים מן ההתמסחרות של משחק הכדורגל? שלושה מועמדים עולים בהמשך: בעלים, שחקנים ואוהדים. בעקבות התמסחרות של הכדורגל, היינו, המועדון על כל רכיביו, הפכו האוהדים ללקוחות. ואף שאפשר שהנאתם מן המשחק הזה לא נפגעה, וייתכן גם שהם אדישים לשינוי במעמדם, ובכל זאת השינוי משמעותי ומאתגר קבוצות מסוימות בקרבם להציע ולממש 'כדורגל חלופי' המאפשר לאוהדים להיות לבעלי עניין פעיל, חלקי או מלא במועדון הכדורגל 'שלהם'.

המודל האנגלי

מסיבות שאין זה המקום לפרטן, נהיה משחק הכדורגל (גם) לאירוע פוליטי-תרבותי שמשמעותו חורגת אל מחוץ לכותלי האצטדיון (בן-פורת, 2002). יחסיו עם סביבתו נשענים על הפוטנציאל הקהילתי המתגמל הטמון בו:

כדורגל הוא תופעה מורכבת עם דמיון משפחתי לצורות רבות אחרות של תרבות, אך אינו דומה לאף אחת בכושרו לאגד יחד קבוצות שונות ומשמעותיות של אנשים סביב לוח זמנים שגרתי [...] לעיתים הוא מייצר רגעי התלהבות קולקטיבית של קהילה שיש בה משהו משל כנסייה. ובלא איזה שהוא ממד דתי, הוא קרוב יותר לתיאטרון [...] כאשר מתייחסים אליו לא כאל רצף של משחקים יחידים בלתי קשורים, אלא כאל נרטיב עונתי רב-פנים, רב-שכבות, המתחרה הקרוב ביותר שלו הוא אופרת הסבון. בטרטוריה שלהם, הכדורגל נותן [לאוהדיון] משהו טוב עבור כספם. (Goldblatt, 2006, p. xiv)

כאמור, מה שקורה בכדורגל נובע מן ההקשר שהוא מעוגן בו, על כן פני ופנים הכדורגל התארגנו במשך הזמן לפי דרישות סביבתו. כך, עוד בטרם הפך לסחורה, גילתה אותו הפוליטיקה והחלה לעשות בו שימוש לצרכיה. תהליך ההתמסחרות של המשחק הזה הסתייע בפוליטיקה, אבל הייתה לו תולדה משל עצמו. אכן, כללי המשחק נותרו כמעט כמו שהיו קודם לכן, אך צורת ההתארגנות של המשחקים, הבעלות ודפוסי האהדה של הכדורגל עברו מתיחת פנים רצינית (בן-פורת, 2013; Goldblatt, 2006).

מסיבות ברורות, בעיקר, עקב היות הכדורגל 'מוצר' שנולד באנגליה במתכונתו המודרנית, הדיון בהיסטוריה של הכדורגל מתרכז בכדורגל האנגלי. המודל האבולוציוני – המעבר ממצב של חובבנות למצב של מקצוענות ואז למצב של התמסחרות, מתגלם באנגליה במלואו ומשקף את התמורות המבניות שחלו במשחק הזה בהשפעת סביבתו המשתנה (Goldblatt, 2006, Samuels, 2008).

המודל האנגלי של הכדורגל נשען בראשיתו – כאשר הוא שוחק ביבתי הספר הציבוריים של בני המעמדות העליונים – על הרוח האריסטוקרטית: ספורט הוא נחלתם של מי שיש זמן פנוי בידיו, קרי, ג'נטלמנים. כוח פיזי, אפילו מוגזם, מלווה בכללי המשחק ההוגן, דרו זה ליד זה בהשלמה. במחצית השנייה של המאה ה-19, כשיצא הכדורגל מגבולות חצרות בתי הספר והיה למשחק הפופולרי של המעמדות הנמוכים, חל שינוי בצורת ארגונו של המועדון וכן במשחק עצמו. המועדון המקומי העתיק מן הסביבה את חלוקת העבודה המעמדית: שחקנים שמוצאם מן המעמדות הנמוכים, ודירקטורים-מנהלים שמוצאם מן המעמד הבינוני בקהילה המסוימת. הראשונים שיחקו, האחרונים ניהלו. מאז ומעולם המעמד הבינוני והגבוה באנגליה נוכח בכדורגל באמצעות שליטתו בהתאחדות הארצית ובעמדות הניהול של המועדון מקומי. שני ממדים היו בולטים במשחק הכדורגל בימיו הראשונים: עקרון החובבנות שחל על כל המשתתפים, והזיקה הבלתי מתווכת של המשחק לקהילה המסוימת.

אולם נסיבות הזמן עשו את שלהן: כבר במחצית השנייה של המאה ה-19 החל הכדורגל האנגלי להתמקצע (להבדיל מתהליך ההתמסחרות להלן). יזמים פרוטו-קפיטליסטים השתלטו על מועדוני כדורגל, גידרו את המגרשים וקבעו קופה למכירת

כרטיסים - מחירי הכרטיסים ליציעי העמידה היו שווים אז כמעט לכל נפש. שחקנים נרכשו והחלו לקבל תמורה כספית עבור השתתפותם במשחקים. בעלי המועדונים סידרו ביניהם כללי רכישה והעברה של שחקנים ממועדון אחד לאחר. בשורה התחתונה לזמן ההוא, שחקני הכדורגל היו למקצוענים, הכדורגל היה למשלח ידם, ובעלי המועדונים החלו 'להרוויח קצת כסף'.⁶

ההתאחדות האנגלית לכדורגל התקוממה, התריעה ונכנעה לאחר שבעלי המועדונים הללו איימו בפרישה. המודל האנגלי עלה שלב באבולוציה: הוא תגמל את השחקנים עבור השתתפותם במשחקים, ובו בזמן בעליו-מנהליו ציפו לרווח מהשקעתם.⁷ נדמה כי לא הייתה כל ברירה: הכדורגל המקצועני הוא פרי ההאצה הקפיטליסטית באנגליה בתקופה שבה נולד והתבגר משחק הכדורגל. במחצית השנייה של המאה ה-20, כפי שיתואר להלן, נפרצו כל הגבולות ומועדון הכדורגל נדמה היה לקורפורציה עסקית.

השינוי הבולט במיוחד בכדורגל האנגלי התרחש בדילוגים: מחובבנות למקצוענות, כאשר התגמול הכספי היה צנוע יחסית - שווה לשכרו של פועל מקצועי (כעשרים לירות שטרלינג לשבוע), בעלי המועדונים התארגנו כקרטל כדי לפקח עליו.⁸ בשנת 1963 פסק בית המשפט העליון כי שיטת החזקה והעברות (שגם היא ניטרה את שכר השחקנים) אינה חוקית. מרגע זה ואילך החל לצמוח שוק שחקנים שהניע את עקומת השכר שלהם כלפי מעלה. ערכם בממון של שחקני כדורגל והתמורה הכספית המשולמת להם נקבעו במרווחים שגדלו מעונה לעונה (Dobson & Goddard, 2001; Szymanski, 2015). נדמה כי 'השמיים הם הגבול'. מרגע זה ואילך התמסחר מועדון הכדורגל על כל מרכיביו.

יש מי שמתמלא ויש מי שמתרוקן - "אני חפץ לדעת מה קורה לכדורגל האנגלי", תוהה דוד קון, אחד מן הכותבים הבכירים בכדורגל האנגלי:

מדוע אלופי ליגת העל מקבלים מן הטלוויזיה 50 מיליון פאונד לעונה אחת ומשלמים לכמה משחקי הצמרת שלה 100,000 פאונד לשבוע – 5 מיליון לשנה — ועדיין משנת 1992, 36 ממועדוני הליגה, בדיוק מחצית מ-72 החברים, היו לחדלי-פירעון. עדיין, בשכונות שלנו, כמיליון איש המשחקים כדורגל בקבוצות ובמועדונים הרשומים בהתאחדות לכדורגל, מדשדשים במגרשים ציבוריים מוזנחים, היכן שאני ביליתי בנעורי, מחליפים בגדים במכונית או מאחורי העצים [...] אומנם היקף הקהל גדל בכל שנה, אך למעשה, ללכת ולצפות במשחק הוא מעבר ליכולתם של אנשים עניים, בעיקר צעירים. אני רוצה לצאת

⁶ כיום בעלי מועדוני כדורגל אנגלי המשמשים גם כדירקטורים של המועדון, נהנים מתגמול כספי גבוה יותר מזה שמקבלים דירקטורים בחברות דומות בגודלן, שאינן עוסקות בכדורגל (בן-פורת, 2013; Conn, 2013).

⁷ ההתאחדות האנגלית לכדורגל לא ויתרה וקבעה כלל המגביל את שיעור הרווח שבעלי המועדון יכולים להפיק מהכנסות המועדון. (כלל מס' 34 בחוקת ההתאחדות).

⁸ אחד מאמצעי הפיקוח היעילים ביותר של מנהלי המועדונים היה הסדר ביניהם באשר למעבר של שחקנים ממועדון למועדון: שחקן לא יכול היה לעבור ממועדון אחד לאחר ללא הסכמת מנהלי שני המועדונים המעורבים.

למסע סביב המשחק ולחקור מתחת לעורו, להתבונן בספורט הלאומי ולהבין איך הוא הגיע לידי כך. (6, Coon, 2004, בעניין זה ראו גם Berlin, 2013)

מי קובע את מחירם של שחקני צמרת בכדורגל העולמי? מצדדי הניאו-ליברליזם יאמרו כי זהו עניינו של שוק השחקנים המקומי והגלובלי: יש הצע ויש ביקוש, וזה טבעם הנורמלי של הדברים. בעצם, אין ברירה כיוון שמדובר ב'רנטה' - בתגמול עבור כישרון או יכולת חריגה שההיצע שלהם נדיר. היות ששחקנים (טאלנטים) מסוימים מבוקשים בו-בזמן על ידי מספר מועדונים, מחירם מגיב בהתאם. בעצם, כל עוד קיימת תחרות על רכישת שחקנים, מחירם יקבע באופן מכני, בדומה למחיר של מוצרים אחרים בשוק החופשי (Robinson & Clegg, 2018). ואולם לא כך: אין מדובר בשוק חופשי, אלא בשוק שיש בו מספר קטן מאוד של מוכרים וקונים (אוליגופול-דואופול) המנהלים אותו כרצונם. 'בעל הבית השתגע': טייקונים רוכשים מועדוני כדורגל ושחקנים כמעט ללא חשבון. למען האמת, בעלי הממון שרכשו מועדון כדורגל מסוים אינם פילנתרופים המבקשים אך ורק את טובת המשחק ובהקשר זה את זו של קהל האוהדים. כפי הנראה, ויש לכך סימוכין במחקר, מאחורי ההשקעה הפזרנית הזו יש מניע כלכלי או פוליטי, כל אחד בנפרד ואפשר שגם יחדיו. ניתן לשער כי ישנם עוד מניעים עלומים, ועל כך בהמשך (Chadwick, 2017; Goldblatt, 2020).

פועל יוצא הוא שהכדורגל המסחרי בעולם עשוי משתי שכבות: המועדונים העשירים מאוד והמועדונים הלא עשירים מאוד (Conn, 1997). הראשונים זוכים בכל הפרסים: באליפות הליגה המקומית, בהשתתפות בשלבים המאוחרים של הגביע/ליגה האירופאית שיש עימה תגמול כספי נאה. במקביל הם נהנים מחסויות נדיבות ומתשלומים רוויים מערוצי הטלוויזיה שלמעשה נעשו ל'בעלי עניין' בכדורגל (Tomkins et al., 2010).

המודל האנגלי מתמסחר ונגזר מזה שהליגה המקצוענית הבריטית איבדה את זהותה. בשנת 2019, ארבעה-עשר מבין עשרים המועדונים בליגת העל האנגלית הם בידי בעלי ממון זרים.⁹ בחלק מן המקרים הבעלים מייצגים תאגיד זר מסוים (Maguire, 2020). אומנם התקשורת עדיין מכנה את המועדונים הללו 'מועדונים אנגליים', אך המאפיין האנגלי האותנטי שלהם הוא בעצם רק מיקומם באנגליה. זאת ועוד, כ-70% משחקני המועדונים בליגת העל האנגלית הם זרים. במספר גדול של מועדוני ליגת העל המנג'רים הם זרים. זו דמותו של הכדורגל המסחרי: ממון וכוח עבודה חוצים גבולות: בעלים זרים, שחקנים זרים, מאמנים זרים. האוהדים? מקומיים. ואולם, למועדונים הגדולים בעולם ישנם אוהדים הנמצאים הרחק ממקום משכנו של המועדון הנערץ עליהם, ומלווים אותו באמצעות מסך הטלוויזיה. מועדונים אנגלים הערים לפוטנציאל הכלכלי הטמון באוהדים האלה (למשל, רכישת מוצרי המועדון), נוהגים מדי פעם לנסוע מחוץ לגבולות בריטניה ולהופיע בפניהם גם על חשבון מפעלי הבית שמארגנת הנהלת הליגה האנגלית.

⁹ באותו עניין: בעלי ממון סינים רוכשים מניות של מועדוני כדורגל באירופה. למשל: סילביה פראג, מנצ'סטר סיטי, אתלטיקו מדריד, אספניול, אסטון וילה.

וזהו מצב הכדורגל "התחרותי" בזמן הזה: המועדונים העשירים ביותר הם אלה הקובעים את מחירי השוק של שחקני הכדורגל, את תג המחיר של המועדונים עצמם וממילא גם את הזוכים במסגרות התחרותיות השונות (King, 1998). התמונה הולכת ומתבהרת: כמעט בכל הליגות הלאומיות עוצמתם של המועדונים החזקים, קרי, העשירים, קרי, אלה המתחלקים ביניהם באליפויות ואלה שמשותפים כמעט בקביעות בצ'מפיונליג האירופאי, נשמרת לאורך זמן. לעיתים, בנסיבות יוצאות דופן מועדון קטן מצליח להתברג במרומי הליגה המקומית ואף לזכות באליפות הליגה: לפני זמן מה היה זה המועדון האנגלי 'לסטר סיטי' (2016), ולהבדיל, בישראל, 'עירוני קריית שמונה' (2011-2012). ברם היוצא מהכלל אינו מעיד על הכלל - מדובר במקרה סטטיסטי חריג. בשורה התחתונה: כבר שנים רבות שכמעט בכל מקום שקיימת בו ליגת כדורגל מקצוענית, המועדונים העשירים מתחלקים כמעט בכל הקופה.

בעצם מהי הבעיה? אוהד הולך כל שבוע למשחק של מועדונו, מה אכפת לו? מחקרים שנערכו במקומות שונים בעולם מלמדים כי בדרך כלל מרבית האוהדים מרוצים פחות או יותר מהכדורגל המשוחק כיום. מצב האצטדיונים טוב בהרבה מן העבר. המשחק עצמו צבעוני יותר, והוא זמין בזכות שידורי הטלוויזיה והרשתות החברתיות השונות. בסך הכול התוכן ובעיקר הצורה דומים במידות מסוימות לתיאטרון: אוהד רוכש כרטיס או מינוי עונתי, ומקומו ביציע מובטח. אך ברגע שהתיישב במקומו, הוא ראשי להתנהג כמי שמצוי 'בתחום הרשאה': לנהל דיאלוג עם המשחק, לעודד ו/או למחות בקול רם, לבוא ולצאת כרצונו. כפי הנראה, ההתמסרות העניקה לאוהדים תג חדש: הם הלקוחות של המועדון, אבל היא לא הכחישה את מעמדם המיוחד: הם עדיין חשים כי יש להם זכות 'בעלות' על המועדון המסוים. וכאשר הם חשים, ואפילו רק חלק מהם, כי הזכות הזו ניטלה מהם, הם מחפשים כדורגל חלופי.

שיעור נוסף בעניין ההתמסרות

צפה במשחק כדורגל באמצעות מסך הטלוויזיה, בכל משחק של ליגת העל בין מועדון בקצה העליון של הטבלה למועדון מתחתית הליגה, ואתה יכול להיות בטוח שבטרם הבעיטה הראשונה אחד מהפרשנים יאמר את השורות האלה: "הדבר הגדול בליגה הזו הוא שבכל יום מסוים כל אחד יכול לגבור על השני". פרט לכך שזה כבר אינו נכון יותר. (Tomkins & Fulcher, 2010, p. 37)

תמצית העניין: לאחר שנוסדה ההתאחדות האנגלית החלו משחקי הכדורגל להיות לשגרה שמשותפים בה מועדונים שדירקטורים ניהלו - אנשי ציבור מקומיים - ללא תמורה כספית. לאחר שהתמסדו כללי המשחקים (1863) וכוננה הליגה האנגלית, חשו כמה מן הדירקטורים של מועדונים מסוימים, כי במשחק הזה טמונה הרפתקה כלכלית — ניתן להרוויח ממנו כסף. בין השאר הם החלו לרכוש שחקנים זרים, בעצם, שחקנים מהליגה הסקוטית מעבר ליגבול, ולשלם להם עבור השתתפות במשחק. לחלופין, סידרו להם עבודה פיקטיבית (סינקורה) באחד מן המפעלים המקומיים ובכך העמידו פנים כי מדובר בשחקנים חובבנים. המועדון החל לגבות דמי

כניסה¹⁰ בשיעור נמוך אומנם, והדירקטורים שהיו לבעליו סידרו לעצמם חלוקת מענקים (דיבידנדים). ההתאחדות האנגלית לכדורגל גילתה את המזימה ודרשה מהמועדונים לשוב למעמד של חובבנות, אלא שהאחרונים סירבו והודיעו, ספק איימו, כי יפרשו ממנה. בלית ברירה, בשנת 1885 הכירה ההתאחדות האנגלית בליגה המקצוענית. מאז החל תהליך מדורג של מעבר 'ממשחק-למקצוענות-לסחורה', שהלך והתעצם במשך השנים והתפשט בכל אנגליה ולמקומות אחרים ביבשת אירופה והלאה ממנה.

משחק הכדורגל עבר לפסי התנהגות שונים מן העבר, כאשר מעל לכול החלה בלוט האוריינטציה הכלכלית ביחס לניהול המועדון:

מה שבאמת שינה/הפך את הכדורגל האנגלי הייתה הלוגיקה של השוק. בשנות השבעים היה ברור שחוסר היציבות של כלכלת מועדוני הכדורגל הפכה לבלתי אפשרית. הנוכחות במשחקים וההכנסה המשיכו להתדרדר מטה, ספירלית האינפלציה של שכר השחקנים בעשור המשיכה לדחוף מעלה את המחירים. חסות החלה להופיע בקצה החד של המשבר הכלכלי – כדורגל סמי-מקצועני — כאשר קיטרינג טאון הייתה הראשונה לשים לוגו על חולצות השחקנים [...] אז, בשנת 1981 ארסנל גילתה זהב כאשר חתמה העל סכם בסך של חצי מיליון פאונד עם חברת אלקטרוניקה רב-לאומית [...] לא רק החולצות עמדו למכירה, אלא גם התחרויות כאשר גביע הליגה היה לגביע החלב וליגת הכדורגל קיבלה חסות מ"קנון". (Goldblatt, 2006, p. 568-569)

המועדון החל להידמות לעסק כלכלי ובאופן 'טבעי' החל שינוי בבעלותו: הבעלות עברה מידיהם של ג'נטלמנים חובבנים-אנשי ציבור, סוחרים, בעלי מקצועות חופשיים וכו', שלא קיבלו תמורה עבור פועלם - לידיהם של בעלי הון שהיו, יש לציין, מקומיים, בעלי הון בינוני בהיקפו. מאוחר יותר היו אלה זרים בעלי הון עתק, שהעצימו בכמה מונים את המודל המסחרי של הכדורגל, Nauright & Ranfjord (2010).

המודל המסחרי האנגלי חצה את התעלה:

בין שתי מלחמות העולם ייסדו קהילות ישנות וחדשות זהויות סביב מועדון הכדורגל המקומי. ערכו הבידורי של הכדורגל כספקטקל צמח בחשיבותו בו-בזמן עם התפתחותו והתמקצעות שלו, ועם הליגה הלאומית ושיטת ההעברות, כאשר נוצר הלחץ למשוך קהל והכנסות. השוני בין אנגליה לצרפת מיוחס לשוני שלהן בהתפתחות הסוציו-כלכלית במאה ה-19 וה-20 [...] האבולוציה האיטית של התמקצעות הכדורגל בכיוון של התמסחרות בצרפת יותר מאשר באנגליה, מיוחסת לנטייה הכלכלית בצרפת לערכי השליטה

¹⁰ המועדון הראשון שהנהיג דמי כניסה למגרש היה אסטון וילה, בשנת 1876 (Plates & Smith, 2010).

הציבורית, פיקוח קהילתי ודחייה של פתרונות מטעמו של השוק החופשי.¹¹ (Goldbaltt, 2006, p. 216)

ההתמסחרות של הכדורגל פשטה בעולם. כפי הנראה שאין מנוס: משחק הכדורגל נאלץ להתאים את עצמו לסביבתו, בעל כורחו להיות לסחורה בשוק הקפיטליסטי. כך מבארים וולש וגיוליאנוטי: "קומודיטי הוא טובין שמכיל הן את ערך השימוש והן את ערך החליפין. טובין מתמסחר כאשר הוא עובר מטובין הכולל רק את ערך השימוש לטובין הכולל כבר את ערך החליפין. בספורט כגון כדורגל שחקנים יוערכו כסחורות, גם כאשר יש להם חוזים לטווח ארוך במועדון המסרב למכור אותם" (Walsh & Giulianotti, 2001, p. 54). כדי להסיר ספק, כוונת המחברים היא לכל המשתתפים במשחק הזה, גם למשחק עצמו: "אפיון חשוב של היפר-התמסחרות הוא הקורפורטיזציה, כלומר, ההיפר-התמסחרות במסגרת הכוח הקורפורטיבי, הלא אישי, הבאה במקום המבנים הדמוקרטיים על בסיס של קהילתיות. המועדונים שאינם מאמצים מבנה קורפורטיבי עלולים להישאר מאחור ולאבד את הפוטנציאל התחרותי שלהם" (Walsh & Giulianotti, 2007, p. 54).

הבעלים-הדירקטורים החדשים של הכדורגל המסחרי הבינו כי מטבע הדברים הישגיו של מועדון הכדורגל על הדשא הירוק נקבעים בהתאם למשאבים הכלכליים העומדים לרשותו. מועדון (היינו, בעלים) רווי במשאבים יתמודד על האליפות של הליגה ועל מקום במפעלים האזוריים שהשתתפות בהם מתוגמלת בכסף. מועדון שמשאביו דלים נידון להתמודד במשך כל העונה המסוימת על הישרדות בליגה, וסיכוייו למצוא עצמו נאבק מפני גלישה לליגה הנמוכה הולכים וגדלים לקראת סופה. למעשה, משאבים כלכליים הם החורצים את הישגיו או את כיליונו של מועדון כדורגל מסחרי בזמן הזה. לאוהדים המסכנים אין אלא לקבל את הדין לטוב ולרע.

איך אם כן נראה כיום 'המודל המסחרי' של הכדורגל? המאפיין הבולט ביותר והמשמעותי ביותר שלו הוא סוג הבעלות. הכדורגל המסחרי הוא כזה, משום שבעליו הם בעלי הון פרטיים והאוריינטציה המובילה שלהם היא כלכלית (Ginesta, 2013; Szymanski, 2015). לזה מצטרפת הפיכתם של גורמי תקשורת, בעיקר הטלוויזיה, למשאבים: המועדון המסוים שואב חלק נכבד מאוד מהכנסותיו מהתשלומים של הטלוויזיה המקומית והבין-לאומית, וישנם מקרים שבהם ערוץ הטלוויזיה רוכש מניות של מועדון כדורגל ונעשה לאחד מן הבעלים. לזה יש להוסיף את נותני החסויות המממנים גם הם חלק משמעותי של הכנסות המועדון (Ginesta, 2013; Maguire, 2020; Szymanski, 2015). בשורה התחתונה שם המשחק הוא ממון המתנהג כאילו ב'שוק החופשי' (Lang, 2020). הבעלות הפרטית וברקע, שוק החליפין, מסמנים את היותו של מועדון הכדורגל 'סחורה צפה': בעלות מחליפה ידיים (ויש רווח נאה למוכר), שחקנים באים והולכים, והאוהדים? חלק מהם מתמרמרים אך בדרך כלל דעתם אינה נשמעת, דומה שאין להם ברירה, הם מקבלים את הדין. ובהקשר לענייננו, מנקודת המבט של בעלי המועדון, מעמדם של האוהדים, שעוד יורחב בו בהמשך, הוא של לקוחות הרוכשים כרטיסים ומוצרי המועדון - רכש המספק למועדון שיעור נכבד של הכנסותיו (בן-פורת, 2013; Maguire, 2020). אף-על-פי-כן,

¹¹ על הכדורגל בגרמניה: Ness-Lichtenberger, 2003; על צרפת: Hare, 2003.

לדימוי הזה של האוהדים יש לשים סייג: היחסים בין אוהדים למועדון, גם בעת ההתמסחרות המואצת, שונים מכל יחס אחר בין מוכרים לקונים בכלכלה הקפיטליסטית. כאמור, גם כאשר המודל המסחרי שולט ללא עוררין בקרב אוהדי מועדון הכדורגל, ממשיכים לרחוש כבעבר שני אלמנטים: זהות ותחושת בעלות. עדיין יושבי היציעים ממשיכים להזדהות עם המועדון 'שלהם' ולראות עצמם נאמניו התמידיים: בעלים באים ובעלים הולכים, אנחנו כאן כל הזמן. שוב, משחק הכדורגל היה והינו תלוי ב'אוטונומיה היחסית' שהחברה והתרבות שהוא מעוגן בהן מעניקות לו. כאשר אלה השתנו, השתנתה ממילא גם התנהגותו. כאשר השוק הפך למכוון הראשי של חברה מסוימת, לשון אחר, כאשר תהליך ההתמסחרות הקפיטליסטי היה לדומיננטי, הם גרפו גם את הכדורגל:

רומן אברמוביץ איל הנפט רכש את מועדון הכדורגל צ'לסי בעבור 140 מיליון פאונד באוגוסט 2003 [...] בהשקעה של מעל 500 מיליון פאונד. צ'לסי זכתה באליפות הליגה בעונת 2004-2005, הראשונה מאז עונת 1954 [...] בגיל 21 היה לבקתם חוזה פרסום בערך של מיליון פאונד. בשנת 2007 של הסנדיי טיימס העריך את הונו בסך של 125 מיליון פאונד [...] הכדורגל כבר אינו מלא בענייני כדורגל. הוא נוגע גם בזוהר ובצריכה [...]. בין 1996 ל- 2008 מחצית מן המועדונים בשתי הליגות המקצועניות הנמוכות של ליגת הכדורגל עברו לניהול חיזוני {קרי, פשטו רגל} [...] האוהדים נדהמו כאשר מחזיקת הגביע מנצ'סטר יונייטד, פרשה מהתחרות בעונת 2000-1999 כדי להתחרות באליפות המועדונים שנערכה על ידי פיפ"א בברזיל [...] מארגני ההימורים הרוויחו מעלית ההימורים על משחקי כדורגל. המהמרים יכולים להמר על התוצאה, על תוצאת המחצית, על מספר הבעיטות החופשיות, על הגול הראשון והאחרון [...] הכדורגל השתנה באופן שלא ניתן להפכו כאשר 'סקיי ספורט' של רוברט מורדוך השיגה את זכויות השידור של משחקי ליגת העל בעבור 191 מיליון פאונד לחמש עונות (1992-1997) [...] ו- 1.1 ביליון פאונד לשלוש עונות (2001-2004) [...] הכסף הגדול של הטלוויזיה, בעצם של בעל הון שאפתני ללא מעצורים גם מחוץ לכדורגל, הפך את הכדורגל המקצועני באנגליה ל'נירקומן' של ממון – אין לו חיים בלעדיו. (Word & Williams, 2009, pp. 365-368)

הפוטנציאל העסקי הטמון במשחק הזה מעודד חמדנות:

היו אלה בעלים, מנהלים ופלוטוקרטים של עשרים מועדוני הכדורגל של ליגת העל, שנפגשו כדי להבטיח שהפרה שלהם החולבת ממון, המייצרת למעלה מ-5.6 ביליון דולר בכל עונה, תמשיך להתפסם באותו שיעור אסטרונומי כפי שהיה במשך רבע המאה האחרונה. מאז 1992 הרווחים המצורפים של ליגת העל גדלו באופן מגונה של 2,500%. (Robinson & Clegg, 2018, p. xvii.,) (also, Harris, 2006)

הכדורגל המסחרי, יש לציין, עושה גם דברים טובים. המשחק העכשווי טכני יותר מבעבר, מהיר יותר, צבעוני יותר. בין השאר תרמו לכך השדרוג הטכנולוגי והידע

שהצטבר על טיפוח ותחזוקת הגוף של השחקן ושל יכולותיו המנטליות. מסך הטלוויזיה מוליך את הכדורגל לכל פינה בעולם, כמעט. תחרויות על גביע העולם (מונדיאלים) הנערכות אחת לארבע שנים, והתחרויות האזוריות (הקונפדרציות) הנערכות מדי עונה, היו לפסטיבלים המושכים קהל עצום ורב. הסולידריות עם מועדון מסוים חוצה גבולות ומייצרת 'קהילה מדומיינת' הפרושה על פני מדינות רבות: מועדון בעל מוניטין רוכש לו אוהדים נלהבים שמקום מושבם במרחק של אלפי מילין ממנו. גם הסולידריות עם הנבחרת הלאומית מתעצמת על אף המתח בין האהדה למועדון המסוים לבין האהדה לנבחרת הלאומית.¹² הכדורגל היה לאירוע המספק בזמן אמת נחת וריגוש להמונים יותר מכל אירוע מוכר אחר. האירוע הזה נעשה שכיח יותר ויותר. עתה לוח המשחקים פרוס לאורכו של השבוע: באמצעות מסך הטלוויזיה ניתן לצפות במתרחש בליגות השונות בעולם, ובאותו שבוע, לאורך עונת הכדורגל, גם במשחקים בין מועדונים ממדינות שונות, הנערכים במסגרת תחרויות עונתיות-אזוריות (כגון אופ"א). עולם הכדורגל הוא כנראה שטוח.

ובהקשר לזיקה שבין הקורה לכדורגל לבין תלותו בסביבתו, תהליך ההתמסחרות נתמך על ידי אידאולוגיה ניאו-ליברלית הטוענת ללא היסוס לעדיפותה האבסולוטית של גישת 'תן לעשות': זו תישא פירות כלכליים טובים יותר. אי לכך, כשמדובר במשחק הכדורגל, יש לשנות את התפיסה. תחילה יש לארגן את המועדון על בסיס כלכלי. והינה הראיה: המועדונים שכלכלתם יציבה, היינו, שיש להם משאבים כלכליים רוויים, ממוקמים בקצה העליון של ליגת העל המסוימת וכל עוד המשאבים מצויים, קשה לעקור אותם משם.¹³

כפי הנראה, ההתמסחרות של הכדורגל (כלומר של הליגות הבכירות) חוללה טוב לשניים מבין שלושת בעלי העניין: הבעלים והשחקנים. באשר לאוהדים: בעבר הם ראו וחוו את האצטדיון, היה זה 'ביתם השני'. ההתמסחרות של הכדורגל האנגלי הרחיקה רבים מהם מן האצטדיון: היא המירה אוהדים מהמעמדות הנמוכים שמחירי הכרטיסים שהתייקרו עשרות מונים אינם בהישג ידם, באוהדים 'חדשים' מן המעמד הבינוני, שיש בידם לרכוש כרטיס או מינוי עונתי ובין לבין גם את מוצרי המועדון המהווים פלח משמעותי מהכנסותיו. ההתמסחרות של הכדורגל במקומות אחרים, כמו למשל, הכדורגל הגרמני, הייתה 'רכה' יותר ביחס לכדורגל האנגלי. ההבדל נובע מן האופן שבו עשוי מועדון כדורגל מהליגה הראשונה בגרמניה: 50% ממניותיו פלוס מניה אחת לפחות, הם בידי הציבור, בדרך כלל האוהדים. לאחרונים יש השפעה של ממש על התנהגות המועדון. ניתן אם כן לומר כי גם במצב ההתמסחרות של הכדורגל ישנן עדיין אפשרויות וחלופות שונות של בעלות וניהול. אוהדים אינם בהכרח סתם לקוחות - אהדת כדורגל איננה משאב שניתן להמירו בכסף. למרות תנאי המצב המאלצים את הכדורגל להתמסחר, אפשר גם אחרת. יש

¹² בעקבות ההתמסחרות של הכדורגל היה המועדון למרכז האהדה לעיתים על חשבון הנבחרת הלאומית. אוהדים חוששים כי הנבחרת תגזול מהם שחקנים ברגעים מכריעים במועדון. כמו כן יש לציין כי האהדה לנבחרת הלאומית שואבת גם מאזרחים שאינם בדרך כלל אוהדי כדורגל. במקומות רבים בעולם קהל אוהדי הנבחרת חופף רק בחלקו לקהל אוהדי המועדונים (בן-פורת, 2007).

¹³ ההסבר הוא פשוט למדי: מועדונים עשירים רוכשים שחקנים מן השורה הראשונה. המתאם בין כסף-שחקנים-והישגים מצדיק את ההוצאה הכספית הגבוהה (Szymanski, 2015).

לכך מחיר, אך יש גם תמורה. כפי שיצוין בהמשך, מדובר בהחלטה ערכית: איזה כדורגל אנחנו רוצים.

דיבור אחר

צופים-אוהדים אינם מרוצים ואינם אילמים: גינטר גראס, אחד מגדולי סופריה של גרמניה מקטרג בשנת 2006 (השנה שבה נערך המונדיאל בגרמניה) על ההתמסחרות של הכדורגל, ובמיוחד על פיפי"א שהתנהגותה, לדעתו, נהייתה לפחדנית. היא זו שגרמה לכך שהכדורגל כבר אינו ספורט של העם אלא סתם עסק גדול. גראס מצביע על כך שבגרמניה ממש כמו באנגליה, אין יותר תחרות הגונה בליגה הראשונה והשנייה, ועל כן התחרות על אליפות הליגה נהייתה למשעממת (Samuels, 2008, p. 287). גינטר גראס משמש פה לאוהדים שחשים כי הקרנבל העממי, המשתף, העונה לרגשות אמיתיים, הוחלף בפסטיבל מסכות מתוחכם, מניפולטיבי, מזויף, שבעליו ושחקניו 'סופרים את הכסף עוד בטרם הם יורדים במדרגות'.

גינטר גראס מצטרף למחברים אחרים - אוהדי כדורגל בעצמם, הסוברים כי למשחק הכדורגל יש רלוונטיות חברתית, ומיוחסת לו תרומה חשובה לחייהם של אנשים רבים. דוד קון, מן החוקרים הבולטים של הכדורגל, 'סופד' למשחק הזה:

אם דבר לא ישתנה, ניתן עכשיו לנבא את עתידו של הכדורגל: עתידו יתרחש בכיוון של תעשייה הנתונה להשפעתם של כוחות השוק שאינם מונחים על ידי גורם אנושי. כל החלטה תתקבל אך ורק על בסיס התשובה לשאלה אם היא תייצר כסף למי שכבר עשירים. קבלת החלטות תתבסס כלל ועיקר על עשיית כסף עבור מועדוני הצמרת [...] שלוש, ארבע או חמש חברות תשלטנה בכדורגל האנגלי. (Conn, 1997, p. 206)

זו אינה ביקורת נקודתית, אלא תפיסת עולם. כבר בשנות השלושים של המאה הקודמת האשימו חברים ב'אסכולת פרנקפורט' את הספורט התחרותי בכלל ואת הכדורגל בפרט, כי הוא מחולל ומטפח תודעה כוזבת המסיטה את מעמד העובדים מתפקידו ההיסטורי (בן-פורת, 2007). ואכן, הכדורגל היה למשחק בהא הידיעה של מעמד העובדים: ההזדהות עם מועדון הכדורגל המקומי האפילה לעיתים על רכיבי הזדהות אחרים, כגון, המעמדית. גורמים במפלגות השמאל של הזמן ההוא היו ערים לכך ויזמו את הקמתם של מועדוני ספורט של פועלים, ותחרויות 'משפחתיות' מקומיות ובין-לאומיות של ספורט פועלים. ברם, 'ספורט הפועלים' לא החזיק מעמד: כמעט בכל הענפים המוכרים, המודל של הספורט המסחרי, על-אף היותו במיעוט, גבר על כל החלופות האחרות: נדמה כי אוהדי הכדורגל, שמרביתם ממעמד הפועלים, משלימים עימו. מה שהיה כבר איננו עוד:

מן הבחינה ההיסטורית, מועדוני הכדורגל היו קשורים לקהילות שלהם במובן הרגשי, אך גם מכיוון שהמועדון היה תלוי פיננסית בהכנסות ממכירת כרטיסים. שורשיו של המועדון היו טמונים בקהילה המקומית. הטלוויזיה והשיווק ההמוני פעלו כנגד הזיקה ההיסטורית הזו [...] המועדונים הגדולים אינם תלויים יותר בקהילה המקומית. התקשורת ההמונית השתלטה עליהם". (Samuels, 2008, pp. 304-305)

להלכה ולמעשה, ישנם כיום שני עולמות של כדורגל, והמסחרי הוא הדומיננטי מביניהם: "כדורגל הנשלט על ידי קבוצה מפוקפקת של כרישי עסקים גדולים [...] במקום להיות למושיעים של הכדורגל, גדולי העסקים הערפדים הללו גרמו למשחק לדמם למוות" (Reid, 2005, p. 28). במבט היסטורי, החמדנות החליפה את הקהילתיות. בעצם, הכדורגל המסחרי קיצץ בתחרותיות הפתוחה שאפיינה את המשחק הזה במשך שנים רבות: המועדונים העניים נאבקים בכל מה שיש להם על הישארות, בעוד שהמועדונים העשירים המדורגים למעלה, מתחרים ביניהם על הפרסים הגדולים ואינם מביטים מטה. וכך הם פני הדברים כיום:

אם אתה חפץ להכין רשימה של כל הדברים שגרמו נזק לכדורגל, ולסדר אותם בערמה, בקצה העליון שלה תמוקם מנצי'סטר יונייטד. כל החמדנות, כל היהירות, כל המאמץ לקטוע את הכדורגל משרשיו, מתמצים במנצי'סטר יונייטד. זו הייתה הקבוצה הכי טובה באנגליה בעשור האחרון, אבל הראשונה מכל קבוצה אחרת בשיווק ובעיצוב הכדורגל לטובתו של שוק המניות, בסחיטת הפני האחרון מכסף הכיס של ילדי העם [...] לאוהדיהם כמו לאוהדים של מועדונים אחרים, מה שחשוב הוא ההתקדמות של הקבוצה. אבל מה שהכי חשוב לאולד טראפורד הוא כמה כסף הם יכולים לייצר. (Horton, 1997, p. 101)

ההתייחסות הביקורתית למשחק הכדורגל בזמן הזה מכוונת כלל ועיקר לכדורגל המכונה מסחרי. התזה המובילה פשוטה למדי: המשחק הזה כבר אינו המשחק של העם או של הקהילה. הוא אומנם משוחק על פי אותם חוקים שנקבעו באנגליה בשנת 1863, ושמאוחר יותר אישרה פיפ"א, אבל אופני התנהגותו של מועדון הכדורגל, קרי: בעלותו-ניהולו, התנהגות השחקנים ויחסיו עם האוהדים – שינו פנים. שינוי הפנים אינו מטפורה, פני המציאות שונים משהיו בעבר. כותבי הביקורת אינם תמימים, הם מודעים לכך שהתלות בין הכדורגל לסביבתו אינה ניתנת לניתוק ללא כאבים. הכדורגל המסחרי בן הזמן הזה מפתה ממון, אוהדים וסמלים הרבה יותר מאשר בעבר. מרבית האוהדים – שהם עיקר העניין – שבעי נחת: מדי שבוע הם יכולים לצפות במשחקי כדורגל של מועדונם ושל מועדונים אחרים ברמת משחק מעוררת התפעמות. אבל בכל זאת טוענים-קובלים המבקרים, המעבר ממשחק לסחורה, מקרנבל להצגה, קלקל את נשמתו של המשחק הזה. הביקורת על הכדורגל המסחרי לא נפלה על אוזניים ערלות. יש בקרב אוהדי הכדורגל במקומות שונים בעולם מי שמקשיב. יש גם מי שמסיק מסקנות ובוחר חלופה המתנגדת לזרם - 'כדורגל של אוהדים'. להלן.

קווי בוננו? מי הנהנה.

נוסטלגיה והתפכחות:

בשנה ההיא עמדתי בשער בפעם הראשונה בחיי עבור קבוצה של סטודנטים שלא מן המניין שנקראה מאגי'ק מומנטס [רגעי קסם]. נמנינו עם ליגה

שכללה קבוצה של שוטרים מקומיים [...] למנהל/שחקן שלנו איבור דמבינה, קומיקאי באחד ממועדוני הקומדיה בלונדון [...] היה טייפ רקורדר קטן וכאשר עלינו למגרש הוא היה משמיע את שירו של פרי קומו 'רגעי קסם' [...]. הייתי בסדר בשער, פרט לכך שהרכבתי משקפיים, מה שלא השרה ביטחון אצל המגנים [...] בכל זאת, למרות מיומנותי היחסית כשומר הרשת, אפשרתי שלושה גולים [...] הגולים כולם באשמתי היו התוצאה מזה שהבחנתי כי אלני עומדת בשולי המגרש עם סטודנט בשם אלן, רחב כתפיים, שער חום ושפם שמוט [...] בגלל משקפיי המרוחים בבוץ, חשבתי כי הם מתנשקים. (Wilson, 2013, pp. 75-76)

ואצלנו :

בראשית שנות החמישים היו בחיפה שתי קבוצות כדורגל של ממש: 'מכבי ויהפועלי', ולהן מגרשי כדורגל סמוכים זה לזה קריית אליהו [...] אנחנו אוהדי 'הפועלי' ויש לכך מספר סיבות טובות [...] וחשוב מכל, מעל ומעבר לכל אידיאולוגיה: אנו אוהבים את 'הפועלי' חיפה בגלל השחקנים. מהירים, זריזים וגבריים [...] עם תום המשחק אנו מצפים להם ליד חדרי ההלבשה, ורואים אותם חוזרים משדה המערכה מלוכלכים וחבולים. (קרונזון, 2010, עמ' 107-108)

מטבע הדברים, הנהנה הראשי ממשחק הכדורגל הוא קהל האוהדים. פשוט כי מדובר בהצגה מבדרת: אנשים (גברים, נשים, צעירים, מבוגרים) ממעמדות שונים, ממוצאים שונים, ממקומות שונים, באים כדי ליהנות. אבל לא רק לשם כך: הכדורגל מספק לאוהדים הרבה יותר מבידור: הם באים להזדהות, להתרגש, להשתייך, לנהל דיאלוג בין שווים. כדורגל הוא הדבר שממנו ניתן לדלות דברים טובים שכמעט אין להם כיום מקור אחר. ההנאה של האוהדים היא אם כן רבת-ערוצים, ולאף אחד מהם אין מונופול עליה.

באשר לכל אחד מן הנהנים בכוח - בעלים, שחקנים, אוהדים: ההנאה מהמשחק הזה, קרי, התגמולים הנדלים ממנו מתקבלים בשלוש דרכים: הנאה חומרית (כסף), הנאה חברתית (סטטוס) והנאה פסיכולוגית (ריגוש). הסובייקט המסוים (הנהנה בכוח) יכול לסדר את הללו על פי מצב רוחו המסוים בזמן מסוים. אפשר גם שהוא יחתור לממש שתיים מהאפשרויות הללו או את כולן באופן שונה ובו-בזמן.

נהנה בכוח, בעלים.

בעבר, בהקשר אמיץ למעמדו המרכזי של מועדון הכדורגל בקהילה, בעליו-מנהליו היו אנשים בעלי רצון טוב מבני המקום. חלק נכבד מהם היה מן המעמד הבינוני הנמוך, אבל גם פרולטרים נטלו חלק בבעלות. כך, בשנת 1915 היו עובדי כפיים 37% מסך בעלי המניות של המועדונים באנגליה. מחיר המניה (בדומה למחיר כרטיס הכניסה לאצטדיון) היה נמוך יחסית כדי לאפשר גם ל'עם' להיות בין הרוכשים. הרוכשים עשו זאת מטעמים סנטימנטליים, ולא נהגו להשתמש בכוח שנלווה לבעלות זו. גם היזמים בעלי אוריינטציה עסקית, שהחלו בהקמתם

ובאחזקתם של מועדונים מקצועיים, וגם בעלי המניות, לא נשענו במלואה על תשוקה לרווח שממילא כמעט ולא הופיע במאזן השנתי: אם היה, מה טוב, ואם לאו, לא נורא כל כך. מה שהניע אותם היה (גם) הכבוד שזכו לו מבני המקום. ייתכן שלמשחק הזה נלוותה אז גם תחושה של רומנטיקה שאפפה את המעורבים בדבר (Goldblatt, 2006). אף-על-פי-כן, חלוקת העבודה בכדורגל האנגלי דאז הייתה מעמדית לעילא: בני המעמדות הנמוכים, בעיקר הפרולטריון, שיחקו וגדשו את היציעים, ובני המעמד הבינוני והגבוה ניהלו אותו ואף השקיעו בו מכספם. את העמדות במוסדות של ההתאחדות האנגלית מילאו בני המעמד הבינוני הגבוה והעליון, אלה (שהיה להם פנאי וממון) שהתנגדו בתוקף למקצוענות של הכדורגל האנגלי (תשלום שכר לשחקנים). כאשר נפלה התנגדותם, הטילו מיני מגבלות על התנהגות המועדונים הללו, בעיקר כאלה הנוגעות לשימוש במשאבים ממוניים.

דוד קון מספר כי הדירקטורים של מועדוני הכדורגל בימים ההם ראו עצמם כפועלים בשירותה של הקהילה המסוימת: "היו אז כמה יושבי ראש טובים שהייתה להם תחושת מחויבות למועדוניהם, לאוהדים ולקהילה [...] כל הדירקטורים דיברו על עיסוקם כ'אפוטרופוסים' של המועדון עבור העם" (Conn, 1997, pp. 124-125). כמעט כולם, גורס קון, לא ראו בכדורגל מקור לרווח כספי. הדירקטורים של מועדון הכדורגל בימים ההם היו בעלי עסקים מקומיים קטנים: קצבים, אופים, סוחרים, בעלי מקצועות חופשיים, וגם כאלה שכהו במשרות ציבוריות מקומיות. הם גייסו משאבים וניהלו את המועדון המקומי. כפי הנראה חלקם אף השקיע מכספו במועדון ובתמורה קיבל סך מסוים של מניות. הדירקטורים זכו בעבור פועלם בהטבות קטנות, למשל, תקרובת וכורסה מרופדת בתא המנהלים. העדויות מן הימים ההם הן כי את הדירקטורים הללו הניעה זיקתם לקהילה ואולי גם הרצון להתכבד בתפקידי ניהול. מן הסתם הם זכו גם להערכה (יוקרה) מצד השחקנים וקהל האוהדים. "עד לאחרונה", מציין גיוליאוטי, "בעלי המניות הגדולים לא ציפו להרוויח הרבה מכדורגל, אך בכל זאת הסטטוס החברתי שלהם השתפר בגלל ההשפעה שלהם על מוסד תרבותי עממי גדול" (Giulianotti, 1999, p. 87). סטטוס שראוי להוסיף כאן הוא התגמול רב הערך שיש לו ערך חליפין שניתן להשתמש בו גם בהקשר כלכלי.

אלא שכבר בשנים ההן החל מהפך: 'הדירקטורים הישנים', כפי שמכנה אותם קינג (King, 1998), למעשה, 'מיליונרים קטנים' הוחלפו ב'דירקטורים החדשים', 'טייקונים' של ממש. המאפיין הבולט של הטייקונים הוא הקדימות שהם נותנים לכלכלת המועדון: השגת משאבים וניהולם הם משימתו הראשית של ניהול המועדון. מן המשאבים הללו יש להפיק פירות כלכליים. בשנים אלה ואילך 'הדירקטורים החדשים' אינם חוששים לדבר על כדורגל כעל אובייקט כלכלי. אכן, בתוך זמן קצר הם השתלטו על ליגת העל של הכדורגל האנגלי ועל מועדוני כדורגל בליגות אירופאיות, והשלימו באגרסיביות את המעבר של הכדורגל ממצב של משחק למצב של סחורה.

סימנסקי וקויפרס מתארים כך את המצב של לפני ושל אחרי: לפני, משחק הכדורגל נסמך על חוזה חברתי לא כתוב בין בעלי-מנהלי המועדונים לבין האוהדים. לדירקטורים הישנים של המועדון המסוים הייתה שליטה מלאה

במשחק בלי שהיה עליהם לשמוע את דעתם של אחרים (Szymanski & Kuypers, 2000).¹⁴ אבל האינטרס המוביל את הדירקטורים היה הצלחה במשחק; תפקיד הדירקטור היה להבטיח שהמועדון לא יפשוט רגל. בכל זאת, הדירקטורים לא היו אלטראאיסטים: כאמור הם זכו לתגמול בצורת סטטוס חברתי, ואחדים מהם אף מצאו דרכים להרוויח קצת כסף. בדרך כלל החוזה הבלתי כתוב כובד – טובת המועדון (ואוריינטציה לקהילה) עמדה מעל הכול.

בשנים האחרונות נעשו הדירקטורים (לחלופין, הבעלים) ממוקדים יותר ויותר בכלכלת כדורגל ובהפקת תשואה ממונית ממנו. שנת 1997, כך סוברים סימנסקי וקויפרס, היא שנת קו פרשת המים – השנה שבה הממון המושקע במועדוני הכדורגל התחבר עם בעלות בין-לאומית. בשנה זו חל שינוי דרמטי בבעלות של המועדון אנגלי: במאי שנה זו רכש בעל ממון מצרי, מוחמד אל פאיד, את מועדון הכדורגל פולהם. בתוך זמן קצר כמחצית ממועדוני ליגת העל נרשמו בשוק ההון (הבורסה) האנגלי. בעלי הון מקומיים וזרים שהאינטרס שלהם הוא הרווח הכספי, החלו לרכוש מועדוני כדורגל אנגליים:

החל משנת 2002 חל גידול דרמטי במספר המועדונים בליגת העל האנגלית שבעליהם זרים [...] כל המועדונים הגדולים והמוכרים סומנו כמטרה על ידי משקיעים בין לאומיים בעיקר מארצות הברית ורוסיה [...] בפברואר של שנת 2007 המניות של מועדון הכדורגל ליברפול נרכשו על ידי ג'ורג' היקס ותום היקס בערך של 218.9 מיליון לירות אנגליות. מנצ'סטר סיטי נרכשה בנובמבר 2007 על ידי ראש הממשלה בעבר של תאילנד, תקסים שינאוושנטרא [...] בשנת 2006 השליטה במועדון הכדורגל סנדרלנד עברה לידי קבוצה אירית מונהגת על ידי ניל קוין, שחקן עבר. [...] בראשית 2008 סך המועדונים של ליגת העל שבעליהן זרים הוא 10 [...] לומר זאת בפשטות, מחצית מקבוצות הליגה היו בבעלות זרה. [...] גל זה של בעלות בין-לאומית, בעיקר אך לא באופן אקסקלוסיבי, אמריקאי ורוסי, הוא תופעה חדשה יחסית בכדורגל האנגלי [...] נוכחותם של משקיעים אמריקאים בליגת העל האנגלית מתבססת על האמונה של משקיעים בכוח שליגת העל מזמנת להם השקעה עסקית יציבה בליגה שהבעלות והמבנה הפיננסי שלה מוכרים להם, ושתרבותה נהירה להם. (Nauright & Ramford, 2010, pp. 428-429)

בעלי הון אמריקנים ששמו את ממונם על מועדוני ליגת העל האנגלית, חשו כמו בבית: המודל העסקי האמריקני של הספורט המקצועני החל להתאקלם באנגליה. אומנם יש סיכון של ממש בהשקעה במועדון הנמצא בליגה שיש בה ירידות ועליות, אבל כפי שהם ראו זאת, יש בהשקעה פוטנציאל לשאת פירות: מועדונים גדולים באנגליה החלו לצבור ממון מהצלחות במשחקים שמנהלת אופ"א

¹⁴ בעבר, הבעלים מנהלים של המועדון היו אלה שגייסו שחקנים וקבעו את רשימת אחד-עשר השחקנים שיעלו למשחק בשבת. סמכויות המאמן היו מצומצמות מאוד. עיקר אחריותו הייתה לתרגל את השחקנים באימונים ולהשגיח עליהם במהלך המשחק (לא היו אז חילופי שחקנים, גם כאשר שחקן נפצע). עד שבה צ'פמן לארסנל (בשנות השלושים של המאה הקודמת) וחולל מהפך במעמד של מאמן הכדורגל.

ומהחוזים השמנים שנחתמו עם רשתות הטלוויזיה. השידוך שבין תרבות כדורגל בעלת מסורת סולידית לבין כלכלה שאימצה את המודל הניאו ליברלי, היווה פיתוי עם רשת ביטחון להון אמריקני שרכש כבר ניסיון מוצלח יחסית בספורט האמריקני, ולאחר שכנראה מיצה את עצמו שם, פנה החוצה, אל ענף ספורט 'לא אמריקני', שנראה מבטיח מבחינה כלכלית (Yueh, 2014).

כלכלת הכדורגל החלה לפרוח במספרים גדולים ובכפוף ל'כוחות השוק': "החל מהקמתה של ליגת העל האנגלית בשנת 1992 חלה בכדורגל האנגלי הרחבה פיננסית יוצאת מגדר הרגיל. בין עונת 1992-1993 ל-2006-2007 הסך הכללי של מחזור מועדוני ליגת העל עלה ב-900%, מ-179 מיליון ל"ש ל-1530 מיליון ל"ש". למעשה, "בכל הרמות של הכדורגל האנגלי המקצועני גדל המחזור הפיננסי". אבל, כאן הספין, "לא הייתה שנה אחת מאז יסודה של הליגה, שסך מועדוני ליגת העל ייצרו רווח לפני מס [...] המועדונים הצליחו לשרוד רק באמצעות השקעות חדשות מצידם של בעלים ומשקיעים [...] בין השנים 1992 ל-2009, 50 מועדוני כדורגל פשטו את הרגל" (Hamil & Walters, 2010, p. 354).

ובכל זאת, ההון הגדול ממשיך לרדוף אחרי מועדוני כדורגל, ויש לו סיבה להיות אופטימי. המועדונים הגדולים, קרי העשירים יחסית, ממשיכים לבסס את מעמדם ההגמוני בכדורגל האנגלי, ובכך הם מבטיחים לעצמם משאבים הממומנים למשל, משידורי הטלוויזיה, ממכירת 'מרצ'נדייז' וממכירת מינויים וכרטיסים לאוהדים המציפים את היציעים באצטדיון.

מה למעשה מניע את הבעלים והמנהלים - הדירקטורים החדשים נוסח קינג- (King, 1998), שנטלו את ניהול המועדונים לידיהם והשקיעו בהם ממון רב, כאשר ידוע לכול, כי רק כמחצית מן המועדונים בליגת העל האנגלית יכולה לרשום רווח תפעולי. התופעה הזו, שבה בסוף העונה מועדון כדורגל אנגלי מסוים רושם הפסד במאזנים, נכונה בדרך כלל גם במקומות אחרים. אומנם ישנם מועדונים המשגשגים כלכלית באופן יחסי, אבל הסטטיסטיקה אינה משקפת אופטימיות רבה: במשך שנים לאחר הקמת ליגת העל באנגליה, מספר המועדונים שמאזנם בשחור עלה בהרבה על אלה שמאזנם באדום. מסתבר, כי אף שהמועדונים הגדולים מנוהלים על ידי אנשי עסקים בעלי מוניטין כלכלי מוכח, ההצלחה העסקית שלהם בכלכלה המקומית ו/או הבין-לאומית אינה בהכרח מדביקה את הכדורגל. אולי הסיבה לכך היא כי התשוקה של הדירקטורים למהר ככל האפשר להיות בעלים של מועדון נושא פרסים (או לעשותו לכה) עיוורת לכללים המקובלים, הרציונליים, של בעלות וניהול עסק. ניתן לשער כי פרט לאינטרס הכלכלי שתמורתו בסיכון, ישנם עוד מניע אחד או יותר חשובים בפני עצמם.

בהקשר לספרות העוסקת בנושא, מדובר כאן בשלושה סוגי מניעים: מניע חומרי (תשואה ממונית), מניע חברתי (סטטוס), מניע פסיכולוגי (הגשמת תשוקה). כל אחד מהמניעים הללו יכול לעמוד בפני עצמו ולהספיק. לעיתים מתחברים שני מניעים יחדיו ונדמה כי הם משלימים או מפצים זה את זה. המניע הכלכלי, המסקרן והמסוקר ביותר, מתגלם בתשואה הכספית שניתן (מצופה) לזכות בה בעבור בעלות על מועדון כדורגל. בציבור רווחת הדעה – שכנראה מקורה דווקא בבעלי המועדונים – כי להשקעה במועדון כדורגל אין תמורה כלכלית ומי שמשקיע

יוצא מפסיד. גם בספרות הרלוונטית, המחקרית, יש תמיכה בדעה זו. כך בפרק רביעי של הספר שכותרתו 'העסק הגרוע בעולם': "ויליאם מקרגור שייסד את ליגת הכדורגל בשנת 1888, היה כפי הנראה האדם הראשון שתיאר את הכדורגל כ'עסק גדול' [...] למעשה מקרגור טעה. כדורגל אינו עסק גדול ואינו עסק טוב. אפשר לומר שאין הוא עסק בכלל" (Kuper & Szymanski, 2009, p. 75).

אלא מאי, בהתבוננות נוספת על מה שקורה ביחסים הכלכליים שבין המשקיע למועדון מסתבר שישנן כמה דרכים לצאת נשכר או לפחות להתאזן ולצפות לימים טובים יותר: דרך אחת לממש את המניע הכלכלי היא מכירת המועדון לאחר שהמשקיע 'השביח' אותו. הרווח עשוי להיות עצום (Hamil et al., 2001). היו מקרים בעבר, שבעל הון רכש בפרוטות מועדון שפשט את הרגל ומכר אותו למשקיע אחר ברווח נאה מאוד. דרך נוספת היא לרשום המחאה חודשית/שנתית 'לפקודת עצמי' עבור מילוי תפקיד של יושב ראש או דירקטור; כמה מאות אלפי לירות אנגליות הן בהחלט שכר נאה. ייתכן בהחלט שהמועדון עצמו נמצא בגירעון, אבל אין זה משפיע על שכרם של הבעלים והדירקטורים הממשיכים לקבל תלוש משכורת במועדים קצובים:

התגמול הכספי המשולם לדירקטורים הכי מתוגמלים במועדוני ליגת העל עולה בהרבה על הכנסתם של דירקטורים בחברות שאינן כדורגל [...] המשכורת הגבוהה לדירקטור צמרת ניתנת במנצי'סטר יונייטד לדוד גיל היושב ראש, 2.6 מיליון פאונד בשנים 2011-2012. סכום זה גדול פי עשרה ממשכורת של דירקטור ממוצע בחברה בריטית [...] משכורתו הממוצעת של יושב ראש (chief executive) בשנה האחרונה הייתה 215,879 [...] בשנת 2011-12 דניאל לוי יושב הראש של טוטנהם, קיבל 2.2 מיליון פאונד. יושב הראש של ארסנל, איבן גאזידיס, גרף 2.05 מיליון. (Conn, 2013)

גם כאשר מועדונים רבים נושאים על גבם הפסדים לאורך זמן¹⁵ וכאשר חלק מהם עקב כישלון כלכלי עובר לפיקוח-ניהול חיצוני (administration) או נשמט לליגה הנמוכה, בכל זאת הבנקים באנגליה נוטים להמשיך לתמוך במועדונים באמצעות הלוואות גם כאשר המאזן הכספי של המועדון נוטה באופן ברור לחסר.¹⁶ אחד מן ההסברים הנפוצים יותר לכך הוא שהבנקים חוששים להתעמת עם הציבור: באם ימנעו הלוואה מהמועדון המקומי, הם עלולים להיות לגורם (החיצוני) שיביא לגלישתו של המועדון לליגה הנמוכה או אף לאובדנו, והציבור יבוא

¹⁵ סימנסקי (Szymanski, 2015) מדווח כי רק כמה מועדונים אנגליים חייבים כסף לבנקים. רובם חייבים לבעלים שמשנת 2000 השקיעו בהם 4 ביליון דולר. מועדוני הליגה הספרדית המקצוענית חבים כ-4.5 ביליון דולר, חלק גדול מזה לממשלה. הממשלה הקלה עליהם באמצעות חקיקה (בשנת 2003) שמאפשרת להם לנהל משא ומתן על פירעון החוב שלהם.

¹⁶ בשנות השמונים המוקדמות עוד בטרם ייסודה של ליגת העל האנגלית, החליטו הבנקים שיש לסיים את עניין החובות של המועדונים. מועדונים רבים הגיעו עד למשבר לפני סגירה. סר נורמן צ'יסטר עמד בראש ועדה שבתנה את האפשרויות השונות להוציא את הליגה מהבוץ הכלכלי. כיום מועדונים נוטים פחות ופחות להלוות כסף מהבנקים, אבל עדיין (ליגת העל) הם חייבים להם כביליון פאונד (Ward & Williams, 2009).

עימם חשבון. כלכלת כדורגל, כפי שניתן ללמוד ולהשוות (בהסתייגות) לכלכלת הספורט באמריקה, אינה נבחנת רק באמצעות בחני ה'שוק החופשי' התחרותי. מסיבות מסוימות ה'שוק' נותן לה הנחות שאינן עולות בקנה אחד עם כמה מכללי ההתנהגות של הכלכלה הקפיטליסטית. וכל עוד נמצא הממון לאחזקה השוטפת של המועדון יכול היו"ר (הבעלים) לחתום על צ'ק לפקודת עצמו. לפחות הוא אינו יוצא מופסד.

דרך נוספת לגיטימית, המפצה את הבעלים במקרה שבו המועדון נמצא בהפסד, היא באמצעות רישום המועדון כחברת בת של התאגיד שבבעלות הרוכש. את ההתחשבות הפיננסית של המועדון מנהלים עבור הבעלים רואי החשבון שלו:

האנשים המנהלים מועדוני כדורגל מצאו דרך לעקוף את הכללים הנוקשים ואת הרגולציות. הם מקימים חברת אחזקה וכוללים תחתיה את המועדון. חברות אחזקה אלה, שאינן מועדוני כדורגל, מקצות דיבידנדים לחברת האחזקות, וחברת האחזקות רשאית לשלם דיבידנד לבעלי המניות. מן הבחינה הפורמלית, רק מועדון כדורגל חייב להיות כפוף להתאחדות האנגלית. (Samuels, 2008, p. 92)

וישנה כמובן 'דרך המלך': מועדון כדורגל מתוגמל בדרך כלל בהתאם להישגיו על הדשא. הוא מתוגמל על ידי ההתאחדות המקומית כאשר הוא זוכה באליפות או בגביע. הישגיו מושכים קהל רב יותר שרוכש כרטיס כניסה או מינוי עונתי. קהל רב רוכש את מוצרי המועדון הנמכרים בחנויות המיועדות לשם כך. במדינות מסוימות, על פי החוזה המסוים, הטלוויזיה המשדרת את משחקי הליגה מפלגת את התשלומים בהתאם למעמדו ולהישגיו של המועדון במשחקי הליגה: מי שמצליח יותר מאחרים מתוגמל יותר מאחרים. גם המפרסמים ונותני חסויות נוטים להעדיף את המועדון שהישגיו רבים ביחס לאחרים, כיוון שקהל אוהדיו וצופיו גדול יותר. בעל הון שרכש מועדון בעל מוניטין יכול לצפות כי ההכנסות של המועדון מגורמים אלה יהיו גבוהות יחסית: ייתכן כי בסוף העונה הוצאות המועדון שבבעלותו יתאזנו עם ההכנסות, ואולי יישאר רווח כלשהו בידו. כך או אחרת, המועדון ימשיך להתקיים כיעסק חי.

"האתוס" בדבר אי-הכדאיות הכלכלית ברכישת מועדון כדורגל אינו מדויק בלשון המעטה. משקיע ממולח, בעזרת רואי החשבון שלו, עשוי לצמצם את הסיכון שבהשקעתו ולקטוף פירות. כך למשל, משפחת גלזר שרכשה את מנצ'סטר יונייטד בשנת 2006, עשתה זו באמצעות מינוף שנטלו כדי לרכוש את המועדון: החזרי ההלוואה הבנקאית הוטלו על המועדון עצמו, כאשר ההכנסות השונות שהופקו ממנו שילמו אותה ואת הריבית שהגלזרים נטלו לצורך הרכישה. הרוכשים מניחים כי במשך הזמן ישולם החוב ובידיהם יישאר מועדון שערכו בליונים של לירות אנגליות. גם מי שרכש את מועדון הכדורגל ארסנל ידע שפרט לערכו של המועדון בשוק יש (נוסטר) בקופתו 120 מיליון לירות אנגליות במזומן. דבר אחד מושך דבר אחר: כאשר נודע ברבים כי בעלי ממון מתעניינים ברכישת מועדון מסוים, ערכו בשוק עולה ובעליו הנוכחיים (ובעלי המניות השונים) עשויים לשלש לכיסם יכסף

טוב'. מכירה, קנייה ומכירה של מועדוני כדורגל (בדרך כלל באירופה) הפכו לעסקות ענק בעת האחרונה.

הכדורגל האיטלקי הממוסחר, הגם שאינו יכול להתגאות בהישגיו הכלכליים, נהנה מזה שמועדונים רבים מוחזקים על ידי משפחות עשירות במישרין או באמצעות חברות אחזקה שהן מנהלות. ניהול הכדורגל באיטליה מדלג על עקרון הניהול המודרני של הפרדה בין בעלות לניהול: הדפוס השכיח הוא שמישהו מהמשפחות הללו (הבעלים) נוטל על עצמו את ניהול מועדון הכדורגל. בסיוע של קשרים פוליטיים שמקורם בעסקים הנרחבים של בעלי המועדונים, הכדורגל האיטלקי, למשל, אינו תלוי כל כולו בכלכלת 'השוק החופשי'. אף שהיו כבר מקרים שבהם מועדון כדורגל התרסק בעקבות הכישלון הכלכלי של בעליו – למשל המקרה של מועדון הכדורגל 'פרמה' שהתדרדר מטה לאחר שבעליו, בעלי חברת התרופות בשם זה, נכשל בעסקיו. קשרים פוליטיים משמשים רשת ביטחון לכלכלת כדורגל מפוקפקת באיטליה.¹⁷

תשואה נוספת שניתן להפיק מבעלות של מועדון כדורגל היא סטטוס - כבוד חברתי, תגמול סימבולי. בעלות על מועדון כדורגל מייצרת חשיפה ציבורית. אנשים שהיו אלמונים-אנונימיים הופכים כמעט בן-לילה לידוענים: התקשורת מחזרת אחריהם, עיני האוהדים נשואות אליהם, הם נתפסים כמי שתורמים לקהילה ועל כן ראויים להערכה. לעיתים הם נאלצים לספוג ביקורת מצידם של אוהדים מתוסכלים וכועסים ומתקשורת נושכת. אבל בדרך כלל הם נהנים מכבוד חברתי, מקומי, ארצי ואף בינלאומי. הערכה חברתית היא צורך מבוקש. לא אחת היא גם נקנית בכסף, למשל, בתרומה מיוחצנת למוסד קהילתי. מועדון כדורגל, גם לאחר שהתמסחר, נחשב עדיין כמוסד קהילתי ומי שרוכש אחד כזה עשוי ליהנות מניה וביה מהאהדה ומההערכה שיש למועדון שבבעלותו. יתרה מזאת, את הבעלות על מועדון כדורגל ניתן בתנאים מסוימים להפוך למשאב פוליטי: מועמדות לתפקיד פוליטי בכיר או 'סתם' השפעה במערכת הפוליטית המקומית או הארצית.

תשואה שלישית היא סיפוק פסיכולוגי: עניין של רגש, מימוש חלום, נוסטלגיה. מדובר באנשים שהתעשרו והם מגשימים חלום ורוכשים או תומכים במועדון הכדורגל שריגש אותם בעברם. הם ערים לכך שהסיכוי כי יראו את הכסף שהשקיעו במועדון כמעט אפסי, ובכל זאת, הם הולכים במקרה הזה אחר ליבם. גם זו אחת הפריבילגיות של עשירים: הם מוציאים את כספם 'כדי לשמח את ליבם'. פרט לעניין הנוסטלגי המניע אותם לפזר את כספם, יש בפעולה כזו גם תרומה לקהילה שבה גדלו. הם עורכים הפרדה בין עולם העסקים לעולם הרגשות ומתרגמים את הצלחתם באחד כדי למלא את תשוקותיהם באחר.

ובכל זאת, מדוע זרים משקיעים בכדורגל העולמי, בעיקר במועדונים גדולים באירופה? מדוע רומן אברמוביץ' (הרוסי) רכש את צ'לסי (2003) ומאז מחק מחשבון הבנק שלו בליון לייש? מדוע שיח מאנסור מאבו דאבי רכש את מנצ'סטר סיטי (2008) והשקיע במועדון בליון לייש? מדוע נרכשה פאריס סן-גרמן (2011) על ידי חברת השקעות קטארית? על פי דיווח של דילויט – חברה העוקבת אחר ההיבטים

¹⁷ ניתן להניח כי מועדון הכדורגל מילן נהנה (בעבר) מזה שלנשיאו ברלוסקוני היו קשרים ענפים בפוליטיקה האיטלקית.

הכלכליים של הכדורגל בעולם, שישה מבין 20 מועדוני הכדורגל העשירים ביותר בעולם נתמכים על ידי חברות התעופה מהמזרח התיכון (Middle East Airlines): ברצלונה, ריאל מדריד, פריס סן גרמן, ארסנל, א.ס. מילן, מנצ'סטר סיטי. אם תימשך מגמה זו, יש לשער כי בתוך זמן לא רב יעברו עוד מועדונים מהגדולים לבעלות של הון זר. ובכן, מה הניע ועדיין מניע את ההון הזר?

אין לכך הסבר מוצק. יש המאמינים כי מדובר במהלך שמניעים פוליטיים בבסיסו, למשל, חיזוק מעמדן של קטאר והאמירויות בפוליטיקה ובציבור האירופאי: לרכוש 'כוח רך' לשם מיתוג מעמדן בציבור הבינלאומי (Nye, 1990). ברכישת מועדון כדורגל זוכה הרוכש באהדה ציבורית המתורגמת לתמיכה פוליטית, המתורגמת, כאשר יצטרך, ליתרונות כלכליים מסוימים. יש הסוברים כי ההשקעה הזו היא בין השאר 'הבטחה ליום סגריר': אנשים – אוליגרכים – שעשו את כספם במדינות הפוסט-קומוניסטיות, דואגים לעצמם למקלט לעת צרה באחת מן המדינות המערב אירופאיות.¹⁸ דבר אחד ברור תחת השמש: ההון הגדול, יהא מקורו אשר יהא, מחפש מועדוני כדורגל וכשהוא מוצא ורוכש אחד, הוא משפיע עליו טובין חומריים בהיקף שאין לו תקדים ובכך מקבע את מעמדו המונופוליסטי בליגת הכדורגל המסוימת.

נהנה בפועל, שחקנים.

ההתמסחרות של הכדורגל היטיבה עם השחקנים. היא פטרה אותם מלהיאבק על שכרם. ככל הנראה לעת הזאת, 'שוק השחקנים' מטיב עימם מאוד. מחירים של הטאלנטים המבוקשים עולה מעונה לעונה, וגם המוכשרים פחות – נהנים, שכן שכרם משתדרג בלי שיצטרכו לנקוף אצבע. אמנם משך הקריירה של שחקן כדורגל קצרה יחסית, אבל מההון שהוא צובר במשכה הוא יכול להבטיח לעצמו עתיד מסודר. השינויים שחלו באשר לתנאי המעבר ממועדון למועדון (למשל, 'חוקי' בוסמן), שיפרו את ההזדמנויות הכלכליות של שחקן הכדורגל. בפועל, בדומה למועדון, הוא בחזקת 'סחורה צפה' – הוא אינו אדון לעצמו.

הסופר אורוגואי אדוארדו גאליאנו מספק מבט פיוטי, מפוכח, 'על השחקן':

הוא נשוא קנאתה של הסביבה: האתלט המקצועני שחמק מבית החרושת או המשרד ומשלמים לו כדי שיהנה. הוא זכה בהגרלה [...] שמו עולה בעיתונות ובטלוויזיה, נשים מתעלפות עליו, וילדים משתוקקים להיות כמותו [...] אנשי עסקים רוכשים אותו, מוכרים אותו, משאילים אותו: והוא נותן לכל אלה לקרות בתמורה להבטחה של יותר תהילה ויותר כסף. ככל שהוא מצליח יותר וככל שהוא עושה יותר כסף, כך הוא נעשה יותר לאסיר [...] בעיסוקים אנושיים אחרים הירידה באה עם ההזדקנות, אבל כדורגלן נעשה לזקן בגיל שלושים, השרירים מתעייפים מהר' [...] יום מחורבן אחד השחקן מגלה שהוא הימר את חייו על כרטיס אחד בודד, כספו נעלם, ועימו תהילתו. התהילה החולפת לא השאירה לו ברכת דרך צלחה. (Galeano, 1997, p. 3)

¹⁸ כפי הנראה זו הנחה בעייתית: ראו לאחרונה עלילותיו של רומן אברמוביץ', הבעלים של צ'לסי, שנאלץ לוותר על בעלותו בלחץ הממשלה הבריטית.

ובכן בעצם, מי אתה שחקן הכדורגל בליגה המקצועית? אתה סחורה. אתה "מוותר" על האוטונומיה שלך, אינך אדון לעצמך. כי לא אותך, האדם, רוכשים, אלא את רגליך ואת ראשך: לא בגלל החומר האפור שבתוכו אלא דווקא בגלל הקליפה קשה, הנוגחת.

אבל גליאנו מחמיר. שחקן כדורגל נרכש בין השאר גם בגלל 'החומר האפור', אינטליגנציית המשחק שלו כגון, יכולתו ל'קרוא משחק' ו'לייצר מצבים'. הוא נרכש גם בגלל אישיותו – יחסיו עם שחקנים אחרים, מעמדו ב'חדר ההלבשה'. בכל אופן, טרם שמועדון מסוים רוכש שחקן כדורגל, הוא מבצע בדיקת מוצר מקיפה.

וכשמסתיימת העסקה, עוטפים ומפמפמים אותו בצוות אימון דואג, במעסה, בדיאטטיקן, בפסיכולוג ובחווזה במטבע קשה. מצלמים, כותבים ומייחצנים אותו. הקהל "מת" עליו, הוא אלילו. אבל בשורה התחתונה, קונים אותו ומוכרים אותו, ולפעמים אף לא שואלים את פיו. כמה פתטי המראה, כשהוא מנשק את סמל המועדון המוטבע על חולצתו: הנאמנות שלו למועדון היא פיקציה. אפשר שבתוך פחות מ-24 שעות, הכותונת האדומה ועליה הסמל שהוא נישק תתחלף בכותונת צהובה תמורת חוזה שמן יותר. בקיצור, הכול סחיר, במיוחד השחקן.

המעבר ממשחק לסחורה שינה את מעמדו של שחקן הכדורגל. ואכן, ההתמסחרות של המשחק היטיבה עימו: הוא 'קפץ מעמד' והפך, בלשון העיתונות העממית, לסלבריטי – לידוען. אומנם קריירה של שחקן (כפי שציין לעיל גליאנו) מסתיימת בעודו ממש צעיר, אבל בזמן הזה – אם ניהל את ענייניו בתבונה – הוא פורש עם רשת ביטחון מימונית לשנים ארוכות.

שלושת מיני התגמולים שיכולים לבחור בהם בעלי המועדונים – כסף, סטטוס והגשמת חלום – הם גם בחזקת אופציות כאן ועכשיו עבור שחקן כדורגל. אשר למוצאו הסוציו-אקונומי של שחקן כדורגל שכח – בדרך כלל מדובר במי שמוצאו מן המעמדות הנמוכים, ניתן לשער כי אופציית הכסף היא הגורם המוביל, ויש בכך בחירה נבונה: כששחקן כדורגל חותם על חוזה המעניק לו תמורה כספית נכבדה, מתלוות לזה 'אוטומטית' שתי האופציות האחרות: שינוי במעמד החברתי והגשמת חלום. בעצם, מדוע שיהיה אכפת לו אם מתייחסים אליו כאל סחורה?

מדוע שחקן כדורגל מקבל תמורה כספית גבוהה ויוצאת דופן? המחקר העכשווי על מה הופך מועדון כדורגל למוצלח על הדשא הירוק, מסיק כי הגורם הקריטי באשר להישגי מועדון כדורגל הוא סך התשלום לשחקני המועדון.¹⁹ עכשיו גם בעלי המועדון יכולים לספק הסבר רציונלי לכך שמרבית תקציבו מופנה לתשלום משכורות לשחקנים ומדוע כדאי להם, בעצם למועדון, לרכוש גם בעבור הון תועפות שחקנים טאלנטים, משום שמשקלו של סגל השחקנים בייצור משחק הכדורגל ובהישגיו הוא כמעט אבסולוטי, אין שום 'כוח עבודה' אחר או טכנולוגיות שיכולות להחליף אותו כל עוד הכדורגל משוחק כפי שהוא משוחק כיום. שחקן הנחשב לטאלנט מיוחד, היינו, ערך השימוש שלו נחשק מאוד, כזה המבוקש על ידי מועדונים בעלי יכולת כלכלית, הוא סחורה יקרה מאוד.

¹⁹ סימנסקי וקיופר (Szymanski & Kuypers, 2000) טוענים כי שכר השחקנים מסביר 89% מהשונויות באשר למקומו של מועדון בטבלה הסופית של משחקי הליגה. אנדרסון וסאלי טוענים כי מדובר בטווח שבין 81% לבין 59% (Anderson & Sally, 2013).

כצפוי, ככל שהתמסדה ההתמקצעות-ההתמסחרות של הכדורגל, האמירו דמי ההעברה: בשנת 1905 שולמו 1000 ל"ש על ידי מועדון הכדורגל מידלבורו כדמי העברה עבור שחקן נחפץ. ב-1928 שילמה ארסנל לבלוטון 10,890 ל"ש עבור שחקן נחפץ. בשנת 1966 שילמה אברטון לבלקפול סך של 100,000 ל"ש עבור שחקן נחפץ. נוטינגהם פורסט שילמה לברמינגהם סך של 1,180,000 ל"ש עבור טרוור פרנסיס. בשנת 1996 שולמו 15 מיליון ל"ש עבור העברתו של אלן שירר מבלקבורן רוברס לניו קאסל. במקרים רבים השחקן המבוקש זוכה לקבל חלק מסוים מדמי ההעברה או לתמורה כספית עבור חתימה על חוזה העסקתו.

שחקן הכדורגל היה והינו מוצר בר-חליפין: בשנות השישים ואילך – לאחר ביטול מגבלת השכר, נשברו שיאים בשכר השחקנים ומחירים בשוק עלה בעשרות מונים בהשוואה לעבר הקרוב (Hamil et al., 2000). בעשורים הראשונים של המאה ה-21 נדמה כי השמייים הם הגבול: עבור העברתו של בבצ'ניקו שולם סך של למעלה מ-53 מיליון ל"ש, עבור ווין רוני, 49 מיליון ל"ש, עבור דרוגבא, למעלה מ-43 מיליון ל"ש. עבור גארת בייל שולמו 118 מיליון יורו. עבור כריסטיאנו רונלדו, 106 מיליון יורו, עבור נמאייר, 105 מיליון יורו, עבור לואיס סוארס 99.8 מיליון יורו. עבור זלטן אברמוביץ' 69 מיליון יורו, עבור פרננדו טורס, 50 מיליון יורו. בשנת 2014 מסרה פיפ"א, כי המועדונים המקצועניים בעולם שילמו 3.6 ביליון דולר כדמי העברה בין-לאומיים. כאשר מוסיפים את דמי ההעברות בין מועדוני כדורגל השייכים לאותה התאחדות מקומית, הסך מגיע ליותר מ-5 ביליון דולר. רוב ההוצאות של דמי ההעברות הן של חמש הליגות הבכירות באירופה. למועדונים הגדולים (העשירים) יש משאבים, לבעלים יש תשוקה לצבור ניצחונות, ואין גבול לדמי ההעברות (CIES, 2015).

ויש לשחקן כדורגל סיבה טובה לרצות להיות: בעונת 2015-2016 שחקן בליגת העל האנגלית השתכר בממוצע 2.3 מיליון ל"ש לעונה, 43,717 ל"ש לשבוע. שחקן בבונדס ליגה הגרמנית (ליגת העל) השתכר בממוצע 1.46 מיליון ל"ש לעונה, 28,011 ל"ש לשבוע. שחקן בסריה א' האיטלקית, השתכר בממוצע לעונה 1.3 מיליון ל"ש, 25,263 לשבוע. שחקן בליגת העל הרוסית ההולכת ומתעשרת בעקבות תשוקתם של האוליגרכים למשחק הזה, משתכר בממוצע 902,000 ל"ש לעונה. שחקן בליגה הראשונה בברזיל משתכר 583,000 ל"ש לעונה. בדרום אפריקה ממוצע השכר בליגה הראשונה הוא רק 33,695 ל"ש לעונה. בניגריה, השכר הממוצע בעונה בליגה הראשונה הוא 6,776 ל"ש לעונה, 130 ל"ש לשבוע. שחקן בליגת העל הישראלית משתכר בממוצע 63,778 ל"ש לעונה, 1,226 ל"ש לשבוע.

גם שכרם של שחקני כדורגל ישראלי בליגות המקצועיות עולה ככל שההתמסחרות גוברות. היות ששכר שחקנים שמשלמים המועדונים אינו מתפרסם בפרוטרוט,²⁰ אלא כאגרנט (כמה שכר סך הכול משולם מועדון מסוים), אין ברירה

²⁰ המידע על שכר שחקני הכדורגל מצוי בידי הרשות לבקרה תקציבית – גוף שהקימה ההתאחדות, אך הוא עצמאי בפעילותו. גוף זה אינו מפרסם מידע מפורט. על סמך מקורות שונים ניתן להניח כי בשנים האחרונות חלה עלייה בשכרם של שחקני כדורגל ישראלים המשחקים בישראל. שחקנים ישראלים המשחקים במועדונים זרים נהנים משכר גבוה יחסית לשכר המשולם בישראל.

אלא להסתייע בפרסומים של מדורי הספורט, וגם אם החסר רב על הגלוי, עדיין יש במידע הזה כדי לספק את הסקרנות של מי שיש לו עניין בכך.

בעונת 2011-2012 נמסרו בעיתון גלובוס שמותיהם של 15 שחקנים מקומיים וזרים, ששכרם מעל מיליון שקלים ברוטו, לא כולל הטבות נוספות כמו שכר דירה או רכב צמוד. מדובר בשכר מקסימום הכולל מענקי גביע, אליפות ועלייה לליגת האלופות של אופ"א במיליוני שקלים: קולאוטי, 5.6, יצחקי, 4.8, מדוניאן, 3.3, ניבלדו, 3.3, עטר, 2.7, אדל, 2.7, שראנוב, 2.5, זיו, 2.0, סטרול, 2.0, טועמה, 2.0, קטן, 1.9, ידין, 1.9, דוידוביץ, 1.8, כהן, 1.8, תמוז, 1.7. באותה עונה נמנו 34 שחקנים ששכרם מעל מיליון שקל ברוטו.

בעונת 2008-2009, העונה שבה ארקדי גאידמק פיזר הון רב על בית"ר ירושלים, נמנו 53 שחקנים-מיליונרים. בעונת 2013-2014 ארבעים שחקנים מליגת העל השתכרו מעל מיליון שקל ברוטו. בעונת 2015-2016, נמנו בליגת העל 68 שחקנים מיליונרים, לשישה מהם חוזים של למעלה משלושה מיליון שקל ברוטו. קיים פער משמעותי בקרב שחקני הכדורגל הישראלי בין אלה, המעטים, המכונים 'מיליונרים', לבין רבים שהשכר של חלק מהם שווה או אף נמוך מהשכר הממוצע של בני גילם בשוק הישראלי. שכרם של שחקני כדורגל ישראלי רחוק מאוד מזה של שחקני כדורגל באירופה – התשוקה של שחקן ישראלי לשחק באחת מן הליגות האירופאיות נגזרת כלל ועיקר מההזדמנות הכלכלית - אבל ביחס למצב דירוג מקבלי השכר בישראל בכלל, שכרם של הטאלנטים הישראליים ממוקם בפסגת הדירוג. מכל מקום, בשורה התחתונה אפשר לשוב ולומר: בדומה לשחקן כדורגל בליגות האירופאיות, גם שחקן כדורגל ישראלי הוא בחזקת סחורה.

נהנה בכוח, האוהדים.

כך כותב באקלי:

היה זמן שאהבתי כדורגל — כשהייתי בן שש. אבי עשה הכרה בינינו, ויחד בילינו שנים מאושרות רבות צופים בצ'לסי. נהניתי הנאה ילדותית מקבוצתי. אוסי, האטש, צ'רלי קוק היו גיבורי. ביצועיהם הרוו את סוף השבוע שלי. עבור אבי לתוצאות לא הייתה חשיבות. הוא הלך למשחק בשביל צחוקים עם החברה והנאה מההתענגות התמימה של בנו. עכשיו, כאשר אני בגיל שאבי היה כשלקח אותי בפעם הראשונה למשחק כדורגל, אני מבולבל מזה שרבים מבני דורי מגיבים למשחק כפי שהגבתי אני כשהייתי בן שש. [...] אתה מכיר את הטיפוס, הם מגיעים לעבודה ביום שני בבוקר בחולצת המועדון ומצהירים בלשון בוטה: "שאיש לו יזכיר מה קרה אתמול". מה זה יכול היה להיות אתה משתאה? מוות במשפחה? אבחנה רפואית טרמינלית? לא, פשוט קבוצת הכדורגל שלו הפסידה במשחק. האירוע הזה, עליו אין לו שליטה, יקבע את מצב רוחו ואת שיחתו לכל שאר ימי השבוע [...] האיש הזה מבקש להיות מוגדר על ידי קבוצת הכדורגל שלו. הוא דוחה את המורכבות של החיים האנושיים ומאמץ פרסונה פשטנית. אוהד ארסנל [...] על המצבה שלו יהיה כתוב: הוא צפה בכדורגל וקרא את מדורי הספורט. (Buckly, 2004,)

(xx)

לו היינו צריכים לציין מיהו הנהנה העיקרי, אל נכון, זה שמגיע לו ליהנות ממשחק הכדורגל נטו יותר מכל גורם אחר, היינו מסמנים 'על עיוור' את קהל האוהדים. עליהם נאמר כי: 'בעלים באים ובעלים הולכים. שחקנים באים ושחקנים הולכים. מאמנים באים ומאמנים הולכים, רק קהל האוהדים נשאר כאן תמיד ולתמיד'. אהדת הכדורגל על גווניה השונים והדומים חוצה כאמור כמעט כל גבול בין קטגוריות חברתיות. המרחקים והטעמים החברתיים השונים מתלכדים לאחד באצטדיון הכדורגל - גם בורדיה היה צריך לשים לב לכך (Bourdieu, 1984).

במשך הרבה מאוד שנים, גם כאשר מועדוני כדורגל כבר החלו להתמסחר, היה הכדורגל המשחק בהא הידיעה של העם. כלומר, בעיקר של גברים בני המעמדות הנמוכים שהכדורגל סיפק להם בידור במחיר שווה לכל נפש. בשנות השמונים של המאה ה-19 כאשר החלו לבצבץ ניצני ההתמקצעות, חלו שינויים בהתנהגות הקהל האנגלי:

על סמך כל העדויות מגרשי הכדורגל היו מקומות רועשים. האוויר היה טבוע בקללות אלימות וגידופים שאוזנו על יד מזמורי הלל ספונטניים מאחורי השערים. רעשנים, תופים וכלים אחרים הגיעו ליציעים, כשמנגינות, הלצות ואמרות כנף, מן רפרטואר של מועדוני המוזיקה בזמן ההוא, הצטרפו אליהם [...] במעבר למאה ה-20, במיוחד במשחקים הגדולים ומשחקי גמר הגביע, החלו להופיע רוזטות (ורדים) וסרטים בצבעי הקבוצה. אף שקשה להוכיח זאת מן התמונות של הזמן ההוא, יש אך מעט ספק שרבים מן הקהל לגמו משהו בטרם המשחק ובמשכו [...] אף שלעיתים היו מקרים של אלימות, הנקודה הכי בסיסית שיש לציין היא שהקהל היה ברובו מלא בהומור טוב, התנהג היטב ומשטר את עצמו תוך כדי סובלנות רבה ביחס לתנאים הלא נוחים וההתחשבות המעטה מצד הרשויות ביחס לתנאי הצפייה והרווחה במגרשים. (Goldbaltt, 2006, p. 63)

אין ספק כי האוהדים מגיעים למשחקים כדי ליהנות.²¹ עם זאת, אין זו הנאה לשמה בלבד. במקרים רבים קיימים מניעים 'חיצוניים' לאהדת כדורגל, כמו למשל, גילויי הזדהות עם קטגוריה חברתית מסוימת: אתנית, לאומית, דתית. אהבתם למועדון שלהם ושנאה כלפי מועדון יריב מסוים נובעות לעיתים מחשבון היסטורי על רקע שאינו תמיד נובע מהמשחק עצמו (דת, לאום, מקום). לא אחת מתוך תסכול מופנים גילויים של כעס והתגרות גם כלפי המועדון עצמו, אך אלה, כמו גוש חמאה בשמש, נמסים במהירות. אוהד 'שונא' את המועדון מכיוון שהוא בעצם אוהב אותו. אהדת כדורגל נמשכת כל החיים. נאמנות שיש מעט מאוד הדומות לה מבחינת עומקה ומשכה. אוהד 'בוחר' במועדון מסוים, ומרגע זה ואילך, מה שקורה למועדון קורה גם לו. נדמה כי כך נגזר. ישנן סיבות רבות לכך שיחיד מסוים יתחיל לגלות עניין במועדון כדורגל מסוים: " [...] בכל אופן לרבים מאיתנו [...] גורמי המוטיבציה שמאחורי בחירה זו לא תמיד ברורים, ובמקרים רבים תהליך זה נראה

²¹ במאמר אין התייחסות מפורטת למניעים הפסיכולוגיים והחברתיים של האוהדים. לשם כך ראו: בן-פורת, 2007; Sandvoss, 2005.

כאילו נגזר מראש כאילו לא אנחנו הם שבוחרים בקבוצה שלנו, אלא הקבוצה שלנו בחרה בנו" (Crawford, 2004, p. 43). אמירה זו מתחברת לאמירה אחרת, אולי אף מעין קינה: "בין שחפץ הוא ובין שלא, אוהד בן זמננו הוא שבו של ההתמסחרות ההולכת ומעמיקה בכדורגל האנגלי, הצרפתי, הספרדי, הרוסי, הסיני, הקרואטי, הניגרי, האירני ולמעשה, כמעט בכל אחת מ-209 התאחדויות הכדורגל המדינתיות החברות בפיפ"א" (Greenfield & Osborn, 2002).

ממה אם כן נהנים האוהדים? האם לנוכח ההיפר-התמסחרות של הכדורגל, ההנאה ממנו היא דיפרנציאלית-מעמדית? מי שמשאביו רבים יותר יכול להיות נוכח ביותר משחקים ולצפות בהם מיציע המכובדים, בעוד שמי שמשאביו מצומצמים אינו יכול להרשות לעצמו לרכוש כרטיס כניסה, לבטח לא מינוי שנתי. קשה שלא להכיר בכך שהשינויים שחלו על הכדורגל בעולם בעקבות התמסחרות, לא פסחו על יחסיו עם האוהדים. עד כמה שיתכחשו לכך בעלי המועדון, אוהד הכדורגל של מועדון בליגת העל בכל מקום בעולם הוא בחזקת לקוח. היחס לאוהדים היה לדילמה: מחד גיסא, מועדון כדורגל מליגת העל בכל מקום יודע כי בלא אוהדים מהטיפוס המסורתי, אין לו תקומה; מאידך גיסא, כל מועדון יודע שכדאי מאוד שהאוהד יתנהג גם כלקוח, כי הוצאות הצפייה שלו במשחקים הן חלק נכבד מהכנסותיו של המועדון.

בחשבון האחרון, מי הנהנה העיקרי? או בעצם, מי צריך להיות הנהנה העיקרי? התשובה נגזרת מהתפיסה הבסיסית של המשחק הזה ומהגדרתו: האם יש לראות בו משחק או מוצר? בשני המקרים מדובר בתופעה העוגנת בסביבה החברתית, אך המשמעות הנובעת מכל אחד מהם שונה. התשובה היא עניין של בחירה, של רצייה חברתית, של תפיסה ערכית. איזה כדורגל אנחנו רוצים, האם ניתן להפריד בין ההנאה של האוהדים לזו של הבעלים ושל השחקנים? והאם בכלל בעידן ההתמסחרות של הכדורגל יש לאוהדים אפשרות בחירה?

נגד הזרם: כדורגל חלופי

כדורגל הוא משחק יצירתי, גם קהל אוהדיו מגלה יצירתיות. כאשר הוא חש נבגד, כאשר הוא חש שהמשחק נלקח ממנו על ידי טייקונים המרוקנים ממנו את נשמתו, הוא קם ועושה מעשה: מעמיד חלופה, מחזיר את הכדורגל לקהילה, לאוהדיו.

תמונת היש האולטימטיבי בכדורגל העולמי בזמן הזה היא המועדון המסחרי שרכיביו הוצגו לעיל. בכל זאת, בקרב הגעש המסתחרר של ההתמסחרות ניתן להבחין בעשורים האחרונים בטיפוס שונה של בעלות וניהול מועדון כדורגל. טיפוס שכביכול מחזיר את הכדורגל לעבר, כאשר היה במעמד של חובבנות או מקצוענות (להבחין מהתמסחרות, בן-פורת, 2002) ושייך לקהילה. מדובר במועדון כדורגל שאוהדיו הם גם בעליו. למעשה מדובר בתת-טיפוסים של בעלות וניהול על ידי אוהדים: כמה מהם רדיקליים יותר מאחרים. המכנה המשותף לכולם: שליטה או שותפות מלאה או חלקית של האוהדים במועדון הכדורגל המקומי. זה אינו משחק אחר: על הדשא מתנהל כדורגל על פי כללי פיפ"א, ההתייחסות היא אחרת. מחוץ לדשא מיושם מודל

חלופי למודל המסחרי הדומיננטי. מדובר עדיין בשוליים, במספרים קטנים. בעיקר, מדובר בהחלטה ערכית של אוהדים שבוחלים במה שיש ורוצים להחזיר את הכדורגל לקהילה.²²

המודל האנגלי - חזרה לקהילה.

בשנת 2000 הושקה באנגליה מסגרת של 'נאמנות אוהדים' (Supporters Direct) כפועל יוצא של יוזמת ממשלת הלייבור בראשות טוני בלייר לארגן מחדש את היחסים בין הכדורגל לאוהדים ולהשיב את הכדורגל לקהילה באמצעות הקמתן של 'נאמנויות אוהדים', שיתבססו על דמוקרטיה, על הדדיות ועל חברות ללא מטרות רווח. התארגנות של אוהדים במסגרת של 'נאמנות' מכוונת לשותפות בבעלות ובניהול של מועדון אנגלי כאמור כדי להשיב לכדורגל את רוחו הקהילתית.

כדי להעמיד את הנאמנות על בסיס מוצק הוקם באוניברסיטה של לונדון מרכז ליעוץ ולתמיכה במימון הממשלה הבריטית. המרכז מספק ייעוץ משפטי וייעוץ מעשי לאוהדים המעוניינים ב'כדורגל חלופי' בארצם. רק 'נאמנויות' המקיימות את תנאי הסף: דמוקרטיה, הדדיות וללא מטרות רווח, זכאיות לסיוע של המרכז. בזמן שדברים אלה עולים על הכתב, קיימות בבריטניה כמאתיים נאמנויות, רובן במועדונים של הליגות החובבניות והחצי-מקצועניות, אך גם בכמה מועדונים מליגת-על האנגלית: אסטון וילה, מנצ'סטר יונייטד, מנצ'סטר סיטי, טוטנהם וסלטיק גלזגו. יש לציין כי למרבית המועדונים הללו יש בעלים פרטיים מקומיים או זרים שהסכימו לתת לאוהדים 'ידי' בניהול המועדון, כאשר הם שומרים על מעמד הדומיננטי בו.

המודל האנגלי המסחרי לא התהפך, הוא נשאר כזה. ברם הוא נעתר לויתורים ביחס לאוהדים. והוא אינו היחיד שכמו חזר בתשובה חלקית: גם במקומות אחרים בעולם, כולל ישראל (רפפורט, 2016), החלו לצוץ מודלים חלופיים של בעלות וניהול כדורגל.

לצורך הדיון ניתן להבחין באופן אנליטי ואמפירי בשלושה דגמים של בעלות-ניהול של אוהדים על פי עוצמת הבעלות (בן פורת, 2008, Greenfield & Osborn, 2001; Michei, 1999), ובעצם, על פי היקף ההשפעה שיש לאוהדים על הבעלות של המועדון ועל ניהולו. נקודת המוצא היא העיקרון הפרקטי שעל פיו מתארגנת הבעלות על מועדון הכדורגל:

דגם ראשון (משופר), קורפורציה עסקית: הדגם הזה, להלכה דגם של מועדון מסחרי, 'פירמה', מיוחד בזה שהוא מאפשר-מעודד אוהדים לזכות בהשפעה על ניהול המועדון באמצעות רכישת מניות. הכללים המשפטיים המנחים את התנהגות הפירמה קובעים, כי רכישת מניות בהיקף מסוים מזכה את הרוכש/ים במושב בדירקטוריון. קבוצה של אוהדים יכולה לרכוש שיעור מסוים של מניות (כאמור, במקרה האנגלי, עד 10% מסך המניות האפשרי), ורכישה זו מקנה לה מעמד פורמלי בדירקטוריון של המועדון. בדרך כלל ביחס לבעלי המניות האחרים, לאוהדים מעמד של מיעוט בדגם זה, אבל יש באפשרותם להשפיע על התנהלותו של המועדון.

דגם שני הוא דגם הנאמנות (trust): נאמנות היא בעלות של מועדון כדורגל באמצעות עמותת אוהדים, כלומר, גוף בעל משמעות משפטית, המתנהל על פי

²² לפירוט רחב בהרבה ראו: בן-פורת, 2008; רפפורט, 2016.

העקרונות האלה: דמוקרטיה, הדדיות וחברות ללא מטרות רווח. דגם הנאמנות מאפשר לאוהדים בעלות מלאה או חלקית אך דומיננטית – 51% לפחות של מניות המועדון. המנגנון המסדר את היחסים בין העמותה למשקיע הפרטי הוא חוזה משפטי. העמותה אינה מחלקת רווחים לחברים, בעוד שהגורם הפרטי יכול לתבוע את חלקו ברווחים בהתאם לכתוב בחוזה. להלכה, העמותה צוברת את הרווחים ויכולה להשקיע אותם במועדון עצמו או בפרויקטים ציבוריים אחרים. מן הבחינה הפורמלית נאמנות מוקמת ללא תלות במועדון המסוים: זו עמותה שיש לה תקנון חברות, כללי עבודה וכדומה, ומטרתה להשתתף בניהול מועדון כדורגל. תקנון העמותה קובע מי יהיו החברים, איך תיבחר הנהלתה ולכמה זמן. בשורה התחתונה, מדובר בניהול דמוקרטי.

דגם שלישי, קואופרטיב: מדובר באגודה שיתופית שמטרתה לקיים ארגון עסקי בבעלות משותפת. האגודה היא ישות משפטית. החברות בה היא וולונטרית ודמוקרטית (חבר אחד הוא קול אחד), הנהלתה נבחרת על ידי כל החברים לזמן קצוב. הקואופרטיב הוא למעשה פירמה כלכלית המנוהלת כאגודה שיתופית שחבריה הם בו בזמן הבעלים והעובדים. רווחי האגודה מתחלקים בין החברים בהתאם למפתח שנקבע בתקנון. מועדון כדורגל מהדגם הקואופרטיבי הוא בחזקת האוהדים באופן מוחלט: הם הבעלים, הם המנהלים, הם חברים.

שלושת הדגמים הללו פועלים 'כנגד הזרם'. מדובר ב'פניית פרסה': היפוך המהלך ממשחק לסחורה, חזרה למשחק של הקהילה. ניתן להניח כי לכל אחד מן הדגמים הללו, אומנם בעצמות שונה, יש תרומה של ממש באשר להנאה ממשחק הכדורגל. ההנאה הזו מיוחדת לאוהדים: היא מחזירה להם את הכדורגל.

וזו השורה האחרונה: 'כדורגל חלופי' נטוע בהחלטה ערכית: ללכת 'כנגד הזרם', להיות מעורב ולשלם את המחיר הנדרש, כמו למשל, להתחיל מלמטה, מהליגה הנמוכה ביותר ולהתאמץ ולטפס שלב אחר שלב בסולם הליגות המקומי. מדובר בנטילת סיכון, כי ההחלטה הזו אינה מסתיימת ברגע שהתקבלה, אבל משהתקבלה, האוהדים שבים להיות שותפים – המועדון הוא שלנו, ממש. אנחנו הנהנים הראשיים.

מקורות

- בן-פורת, אי (2002). *ממשחק לסחורה*. המרכז למורשת בן גוריון.
- בן-פורת, אי (2007א). *הו, איזו מלחמה מענגת*. פרדס.
- בן-פורת, אי (2007ב). *מרקס באנפילד*. הקיבוץ המאוחד.
- בן-פורת, אי (2008). *נגד הזרם: כדורגל חילופי*. המסלול האקדמי המכללה למנהל.
- בן-פורת, אי (2013). *התשוקה, המשחק וערך החליפין*. פרדס.
- קרונזון, י' (2010). *כי מנגד תראה*. עם עובד.
- רפופורט, תי (2016). *כדורגל שייך לאוהדים*. רסלינג.
- Anderson, C., & Sally, D. (2013). *The numbers game*. Penguin Books.
- Berlin, P. (2013). Money, money: The English Premier League. In R. Steen, J. Novick, & Richards H. (Eds.), *The Cambridge companion to football* (pp. 121-136). University of Cambridge Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction*. Routledge.
- Buckly, W. (2004). *Why I'm not singing any more*. <https://www.theguardian.com/football/>.
- CIES (March 2015). *Football Observatory Monthly Report, 3*.
- Conn, D. (1997). *The football business*. Mainstream Publishing.
- Conn, D. (2013, April 18). Premier league directors' earning Outstrip non-football equivalent. *The Guardian, BST*.
- Chadwick, S. (2017). Transfer is not about Football, it's about Soft Power? *The Gurdian, 1 September*.
- Dobson, S., & Goddard, J. (2001). *The economics of football*. Cambridge University Press.
- Galeano, E. (1997). *Football in sun and shadow*. Fourth Estate.

- Ginesta, X. (2013). What is the next step? The Champion League Clubs and their sponsors. From Bwin to Qatar sports investment. *Soccer and Society*, 14(1) 6-79.
- Giulianotti, R. (1999). *Football*. Polity Press.
- Giulianotti, R. (2002). Supporters, followers, fans and flaneurs. A taxonomy of spectator identities in football. *Journal of Sport & Social Issues*, 26(1), 25-46.
- Goldblatt, D. (2006). *The ball is round*. Riverhead Books.
- Goldblatt, D. (2014). *The game of our lives*. Nation Books.
- Goldblatt, D. (2020). *The age of football*. Macmillan.
- Goldblatt, D. (2015). *Why do billionaires buy soccer teams? Not for profit* (/profiles/g/david-goldblat.html)
- Greenfield S., & Osborn, G. (2001). *Regulating football*. Pluto Press.
- Gruneau, R. (1983). *Class, sports, and social development*. The University of Amherst Press.
- Hamil S., Michie J., Oughton, C., & Warby, S. (Eds.) (2001). *Changing the face of football business*. Routledge.
- Hamil, S., & Walters, G. (2010). Financial performance in English professional football: An inconvenient truth. *Soccer & Society*, 11(4), 354-372.
- Hare, G. (2003). *Football in France*. Berg.
- Harris, W. (2001). *How do soccer clubs make money?*
[Http: //www.businessoofsoccer.com/2014/02/18/how-do-soccer-clubs-make-money/](http://www.businessoofsoccer.com/2014/02/18/how-do-soccer-clubs-make-money/)
- Harris, N. (2006). *The foreign revolution*. Aurum.
- King, A. (1998). *The end of The terraces*. Leicester University Press.
- Kuper, S., & Szymanski, S. (2009). *Soccernomics*. Nation Books.

- Maguire (2020). *Foreign owners in football*.
[Http: //promovertime.com/foreign-owners-football/](http://promovertime.com/foreign-owners-football/)
- Michie, J., & Oughton, C. (2004). Competitive balance in football: Trends and effects. *Research Report, 2*. Birkbeck University of London.
- Nye, J. (1990). *Bound to lead: The changing nature of American power*. Basic Books.
- Nauright, J., & Ranfjord, J. (2010). Who owns England game? American professional sporting influences and foreign ownership in the Premier League. *Soccer and Society, 11* (4), 428-441.
- Ness-Lichtenberger L. (2003) *Tor! The Story of German Football*. WSC Books.
- Pache, G. (2015). Governance of Professional Sport Leagues. *International Journal on Management and Social Science, 4*(4), 69-73.
- Plates, C., & Smith, A. (2010). Money, money, money? The development of financial inequalities in English professional football. *Soccer and Society, 11*(5), 643-658.
- Reid, J. (2005). *Reclaim the game*. Socialist Publications
- Robinson, J., & Clegg, J. (2018). *The club*. Mariner Books.
- Samuels, J. (2008). *The beautiful game is over*. Book Guild Publishing
- Sandvoss, C. (2005). *Fans, the mirror of consumption*. Polity Press.
- Sugden, J., & Tomlinson, A. (1998). *FiFA and contest for world football: Who rule's the people's game*. Polity.
- Szymanski, S. (2015). *Money and soccer*. Nation Books.
- Szymanski, S., & Kuypers, T. (2000). *Winners and losers*. Penguin Books.
- Tomkins, P., Riley, G. & Fulcher, G. (2010). *Pay as you play*. Gprf Publishing.
- Walsh, E., & Giulianotti, R. (2007). *Ethics, money and sport*. Routledge.
- Ward, A., & Williams, J. (2009). *Football nation*. Bloomsbury.

Whannel, G. (2008). *Culture, politics and sport*. Routledge.

Wilson, J. (2013). *Kick and run. Memoir with soccer ball*. Bloomsbury.

Yueh, L. (2014, February 27). *Why on earth buy a football club?* BBC, News.